

**UCHWAŁA NR XXVI/189/2020
RADY GMINY BARCIANY**

z dnia 24 września 2020 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Barciany na lata 2020-2023”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 713) oraz art. 87 ust. 3 - 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 282 z późn. zm.), uchwała się co następuje:

§ 1. Przyjąć do realizacji pozytywnie zaopiniowany przez Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków „**Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Barciany na lata 2020-2023**”.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Barciany.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Wiceprzewodniczący Rady
Gminy

Wiesław Gajdowski

Załącznik nr 1
do uchwały Nr XXVI/189/2020
Rady Gminy Barciany
z dnia 24 września 2020 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY BARCIANY

NA LATA 2020-2023

Barciany 2020r.

Spis treści:

Wstęp	1
I. Podstawa prawna opracowania programu opieki nad zabytkami.....	2
II. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
III. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	19
IV. Charakterystyka zasobów.....	30
IV. 1. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego.....	48
IV.2. Analiza szans i zagrożeń	51
V. Założenia programowe	55
V. 1. Priorytety, kierunki działań i zadania	55
V. 2. Instrumentarium i zasady oceny realizacji programu	58
VI. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami, realizacja i finansowanie zadań z zakresu ochrony zabytków.....	59

WSTĘP

„**Program Opieki nad Zabytkami Gminy Barciany na lata 2020-2023**”, zwany dalej **Programem** określa cele i kierunki działań, które powinny być podejmowane w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Istotą **Programu** jest wytyczenie zadań, które winny być realizowane w odniesieniu do wszystkich obiektów zabytkowych znajdujących się w granicach administracyjnych gminy Barciany. Formułując **Program** przyjęto zadania należące z mocy ustawy do obowiązków gminy. Zarysowano ogólną politykę gminy Barciany w dziedzinie opieki nad zabytkami, nie naruszając przy tym kompetencji i praw właścicieli.

Program ma na celu:

- włączenie problematyki ochrony zabytków do bieżących zadań Rady Gminy Barciany;
- uwzględnianie uwarunkowań prawnych opieki nad zabytkami jako istotną część dziedzictwa kulturowego;
- rozpoznawanie potrzeb dotyczących podejmowania działań zmierzających do zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- kreowanie wizerunku gminy poprzez eksponowanie zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych poprzez poprawę stanu wiedzy na temat roli i potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego;
- tworzenie warunków współpracy z właścicielami i dysponentami obiektów zabytkowych poprzez wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi nakładów finansowych na ich opiekę, w tym w szczególności wdrożenie działań sprzyjających pozyskiwaniu środków;
- aktywne i skuteczne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego gminy oraz wspieranie aktywności lokalnej w zakresie poszanowania i ochrony zabytków;
- budowanie tożsamości oraz prestiżu gminy w oparciu o rolę i znaczenie dziedzictwa kulturowego;- budowanie spójnej polityki ochrony zabytków w perspektywie wieloletniej oraz wdrożenie instrumentów finansowych wspierających działania właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych w zakresie prowadzenia prac remontowych przy obiektach zabytkowych.

Oczekiwanyimi rezultatami powinna być poprawa stanu zachowania zabytków, wyeksponowanie walorów krajobrazu kulturowego oraz wykorzystanie zabytków na potrzeby turystyczne, społeczne i gospodarcze. **Program** dzięki podejmowaniu planowych działań na rzecz

ochrony i opieki nad zabytkami ma służyć szeroko pojętemu rozwojowi i promocji gminy, również w zakresie turystyki czy ochrony środowiska.

Głównymi adresatami **Programu** jest społeczność lokalna, bezpośrednio zainteresowana polepszeniem stanu zachowania materialnego dziedzictwa kulturowego. Dotyczy to przede wszystkim obecnych oraz przyszłych właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, animatorów życia kulturalnego, lokalnych wspólnot, jak również władz samorządowych, posiadających rzeczywiste instrumenty ochrony zabytków.

Program już z samej definicji określonej w ustawie jest dokumentem, który wymaga cyklicznej aktualizacji. Zawarte w niniejszym dokumencie wytyczne winny obrazować zakres i główne kierunki działania, których treści stanowiłyby punkt odniesienia dla konstruowania jego kolejnych modyfikacji. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny.

Program jest dokumentem o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania wypracowanych przez władze samorządowe takich jak studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Barciany, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla poszczególnych miejscowości.

I. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę prawną opracowania **Programu** stanowią zapisy art. 87 *Ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t. j. Dz. U. z 2020r., poz. 282, 782 z późn. zm.), zwaną dalej **Ustawą**, która wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym, jak i gminnym. Zgodnie z art. 87 ust. 1 cytowanej wyżej **Ustawy** wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przyjmuje rada gminy. **Program** ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji wójt sporządza, co 2 lata sprawozdanie, które następnie przedstawia radzie gminy. Ustalenia

Programu uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Cele programu wymieniono w art. 87, ust. 2. Są to:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Ustawa definiuje obowiązki i kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do najistotniejszych kompetencji gminy w zakresie ochrony zabytków należy możliwość utworzenia parku kulturowego, o którym mówi art. 16 i art. 17. Do obowiązków gminy, oprócz wymienionego wyżej sporządzania programu opieki nad zabytkami, należy prowadzenie gminnej ewidencji zabytków będącej podstawą do opracowania **Programu**. Art. 22, ust. 4 **Ustawy** mówi, że wójt prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Natomiast ustęp 5 określa zakres gminnej ewidencji, w której powinny być ujęte:

- a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- b) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- c) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

II. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Dziedzictwo kulturowe zostało objęte ochroną zadeklarowaną już na poziomie ustawy zasadniczej. Fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce stanowi *Konstytucja*

Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r. (Dz. U. z 1997r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.). W przepisach art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 objęła zabytki ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. „Rzeczpospolita Polska [...] strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 5), [...] stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (art. 6. ust. 1), oraz że każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa (art. 86)”. Zabytki w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym, nad którym pieczę kodyfikuje artykuł 82 Konstytucji stanowiący: „obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne. Ochrona i konserwacja zabytków jest istotnym elementem polityki kulturalnej Państwa, są one bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia”. Ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki.

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest wymieniona wyżej **Ustawa** (*Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*), która stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Określa ona przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków oraz kompetencje organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej).

Ustawa definiuje w art. 3 między innymi pojęcie zabytku (w pkt. 1), zabytku nieruchomego (w pkt. 2) i zabytku archeologicznego (w pkt. 4) w sposób następujący:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt.1;

4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Zabytki nieruchome są to krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne lub działalność wybitnych osobistości bądź instytucji.

Zabytki archeologiczne są to pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Wspomnieć też należy w tym miejscu o zabytkach ruchomych. Zabytek ruchomy to zgodnie z treścią art. 3 pkt. 1 i 3 ustawy, „rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych będących dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”. Katalog zabytków ruchomych na omawianym terenie tworzą głównie przedmioty wyposażenia kościołów. Są to przede wszystkim chrzcielnice, ołtarze, ambony, prospekty organowe, rzeźby, obrazy oraz elementy dekoracyjne wewnątrz kościołów.

Uwarunkowania formalno-prawne w zakresie ochrony dóbr kultury określają artykuły 4, 5, 6, 18, 19 i 20 **Ustawy**. Art. 4 określa sposób sprawowania ochrony nad zabytkami przez organy administracji publicznej. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 **Ustawy** opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;

- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury. Art. 6, ust. 1 definiuje przedmiot oraz formy ochrony zabytków. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: a)

krajobrazami kulturowymi,

b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

c) dziełami architektury i budownictwa,

d) dziełami budownictwa obronnego,

e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, f) cmentarzami,

g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2019r., poz. 1479 z późn. zm.) f) instrumentami muzycznymi,

g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

b) cmentarzyskami,

c) kurhanami,

d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Natomiast art. 6. ust. 2 stanowi, że ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej. Art. 7 **Ustawy** definiuje w zamkniętym katalogu następujące formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ad. 1 (wpis do rejestru zabytków) - zgodnie z art. 9. ust.1 do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. (art. 9 ust. 2). Wpis do rejestru otoczenia zabytku pozwala wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków mieć wpływ na prowadzoną wokół zabytku działalność inwestycyjną, gdyż przed podjęciem na tym terenie robót budowlanych inwestor będzie musiał uzyskać pozwolenie na ich prowadzenie. Zgodnie z art. 36. 1. **Ustawy** pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku; 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub

urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt. 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2018r. poz. 1945 z późn. zm.) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;

11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, w tym usuwanie drzew lub krzewów z nieruchomości, z wyjątkiem przypadków prowadzenia akcji ratowniczej przez jednostki ochrony przeciwpożarowej lub inne właściwe służby ustawowo powołane do niesienia pomocy osobom w stanie nagłego zagrożenia życia lub zdrowia;

12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

1a. Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić:

- 1) prace konserwatorskie,
- 2) prace restauratorskie,
- 3) badania konserwatorskie

– na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

2a. Wojewódzki konserwator zabytków może uzależnić podjęcie działań objętych pozwoleniem, o którym mowa w ust. 1, od przekazania przez wnioskodawcę w oznaczonym terminie określonych informacji dotyczących działań wymienionych w pozwoleniu, zastrzegając odpowiedni warunek w treści pozwolenia. Do warunku stosuje się art. 162 § 1 Kodeksu postępowania administracyjnego.

3. Pozwolenia, o których mowa w ust. 1 i 1a, mogą określać warunki, które zapobiegą uszkodzeniu lub zniszczeniu zabytku.

4. Wojewódzki konserwator zabytków może uzależnić wydanie pozwolenia na podejmowanie działań, o których mowa w ust. 1 pkt. 6, 9 i 11, od przeprowadzenia, na koszt wnioskodawcy, niezbędnych badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych. Egzemplarz dokumentacji badań jest przekazywany nieodpłatnie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

5. Pozwolenia, o których mowa w ust. 1 i 1a, wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo do rejestru, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego.

6. Pozwolenie na prowadzenie badań archeologicznych wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z nieruchomości, wynikający

z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego.

7. Pozwolenie na prowadzenie badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, badań konserwatorskich i architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru albo badań archeologicznych lub poszukiwań ukrytych bądź porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, wydaje się również na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić te badania lub poszukiwania. W przypadku nieuzyskania zgody właściciela lub posiadacza nieruchomości na przeprowadzenie tych badań lub poszukiwań przepisy art. 30 ust. 1 i 2 stosuje się odpowiednio.

8. Uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami Prawa budowlanego.

Art. 36a. 1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna występująca z wnioskiem o pozwolenie na prowadzenie prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa albo na prowadzenie prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru albo badań archeologicznych jest obowiązana zapewnić kierowanie tymi pracami oraz badaniami albo samodzielne ich wykonywanie przez osoby spełniające odpowiednio wymagania, o których mowa w art. 37a ust. 1 i 2, art.37b ust. 1 i 3, art.37d ust. 1 albo art.37e ust. 1.

2. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna występująca z wnioskiem o pozwolenie na prowadzenie robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru jest obowiązana zapewnić kierowanie tymi robotami oraz wykonywanie nadzoru inwestorskiego przez osoby spełniające wymagania, o których mowa w art. 37c.

Ustawa reguluje obowiązki właścicieli zabytków, które zawarte są w art. 27 i 28. Art. 27. stanowi, że na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku. Natomiast art. 28 ust. 1, że niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;

- 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Tryb i zasady wykreślenia zabytku z rejestru określają art. 13 i art. 14. Skreślenie z rejestru następuje na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Postępowanie w sprawie skreślenia zabytku z rejestru wszczyna się z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Art. 13. ust.1. stanowi, że zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, zostaje skreślony z rejestru. Przepis stosuje się do skreślenia z rejestru części zabytku. Z rejestru skreśla się otoczenie zabytku, w przypadku skreślenia z rejestru tego zabytku. Natomiast art. 14. ust. 1 stanowi, że na podstawie decyzji o skreśleniu zabytku nieruchomego z rejestru, wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie z księgi wieczystej wpisu, o którym mowa w art. 9 ust. 4 oraz z wnioskiem o wykreślenie z katastru nieruchomości wpisu, o którym mowa w art. 9 ust. 5 **Ustawy**. Wykreślenia są wolne od opłat. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków informację o skreśleniu zabytku nieruchomego z rejestru ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym. W przypadku gminy Barciany do skreślenia z rejestru kwalifikować się mogą, z uwagi na daleko posuniętą destrukcję oraz grożące katastrofą budowlaną, np. pałace w Arklitach, Silginach i Wielewie, czy też karczma w Skandawie. Wskazane jest jednak zachęcić właścicieli tych obiektów do podjęcia prac remontowych (art. 5 i 36 **Ustawy**).

Sposób prowadzenia rejestru oraz ewidencji zabytków określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków (Dz. U. z 2011r. Nr 113, poz. 661).

Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków kierujący Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Olsztynie prowadzi rejestr zabytków zlokalizowanych na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Rejestr zabytków województwa warmińsko-mazurskiego prowadzony jest dla trzech kategorii zabytków: zabytków nieruchomych (księga rejestru A), zabytków ruchomych (księga rejestru B) oraz zabytków archeologicznych (księga rejestru C). W rejestrze zabytków nieruchomych województwa warmińsko-mazurskiego było - wg danych

Narodowego Instytutu Dziedzictwa (stan na 28.09.2016r.) - 5923 decyzji. Nie oznacza to jednak, że jest tyle samo obiektów objętych ochroną, ponieważ niektóre decyzje obejmują zespoły zabudowy, składające się czasem nawet z kilkunastu obiektów, np. w przypadku gminy Barciany jest to zespół stajni w Drogoszach. Tak więc liczba decyzji nie jest tożsama z liczbą obiektów wpisanych do rejestru. Do rejestru zabytków z terenu gminy Barciany wpisano 29 zespołów i obiektów (stan na 31.12.2019r.), w tym kościoły, parki, pałace i dwory, zamek, cmentarz, kaplica cmentarna, zespół pałacowo-folwarczny, plebania, karczma, budynki gospodarcze. Szczegółowy wykaz obiektów rejestrowych z terenu gminy Barciany zawarty jest w Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ), przyjętej Zarządzeniem Nr 102/2014 Wójta Gminy Barciany z dnia 16 grudnia 2014r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Barciany. W przypadku zabytków archeologicznych to z terenu gminy Barciany (stan na 31.12.2019r.) wpisano do rejestru zabytków 7 stanowisk archeologicznych (Barciany – 2, Garbno – 2, Mołtajny – 2, Radosze – 1).

Ad. 2 (uznanie za pomnik historii) - terminem tym określa się zabytek o znaczeniu ponadregionalnym, dużych wartościach historycznych, naukowych i artystycznych, posiadający znaczenie dla dziedzictwa kulturowego Polski. Zabytek zostaje uznany za pomnik historii w drodze rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu. Do grona pomników historii mogą dołączać obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne. Pomniki historii ustanawiane są od 1994r. Na terenie gminy Barciany nie ma żadnego pomnika historii.

Ad. 3 (utworzenie parku kulturowego) - park kulturowy tworzy gmina na podstawie uchwały rady gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Park kulturowy tworzy się w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. **Ustawa** formułuje zasady tworzenia parku kulturowego. Na terenie gminy Barciany nie utworzono do tej pory parku kulturowego.

Ad. 4 (ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego) - ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dotyczą w szczególności zabytków

nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się również, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Sporządzenie dokumentów leży odpowiednio w kompetencjach samorządu gminnego i zarządców obiektów infrastruktury.

Zapisy **Ustawy** określają też inne sposoby ochrony zabytków, do których należą między innymi zapisy art. 18 ust. 1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Art. 18 ust. 2 w koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19, ust. 1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności: 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt. 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych. Art. 19, ust. 2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

Art. 19, ust. 3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z zasadami finansowania opieki nad zabytkami **Ustawa** stanowi:

Art. 73. Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru albo prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Art. 74. Dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez:

1) ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest ten minister;

2) wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda.

Dotacja może być udzielana przez gminę, o czym mówi art. 81. 1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja, zgodnie z art. 77, może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. W art. 7 ust. 1, pkt. 9 *ustawy z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym* (t.j. Dz. U. z 2019r., poz. 506 z późn. zm.) zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie

zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

Oprócz pkt. 9, odnoszącego się bezpośrednio do ochrony i opieki nad zabytkami, wymienione powyżej sprawy, niosą ze sobą ogromne możliwości związane z szeroko pojętą ochroną zabytków, a także umożliwiają nawiązanie formalnej współpracy z organizacjami, mającymi zapisaną w swym statucie opiekę nad zabytkiem.

Ponadto uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w wielu innych obowiązujących ustawach, w tym:

- *Ustawa z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (t.j. Dz. U. z 2018r. poz. 1945 z późn. zm.) precyzuje co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego. W interesującym nas obszarze w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględniania się „wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”. W studium uwzględniać należy uwarunkowania wynikające ze: [...] „stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”. W studium uwzględniać należy uwarunkowania wynikające ze: [...] „stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” (art. 10). Studium oraz plany zagospodarowania przestrzennego winny określać [...] „obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk, obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”. Istotne jest nałożenie na wójtów obowiązków zarówno zawiadomienia m.in. wojewódzkiego konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studiów, planów zagospodarowania przestrzennego i występowania o opinie i wnioski, jak również opiniowania (studia) lub uzgadniania.

- *Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane* (t.j. Dz. U. z 2019r. poz. 1186 z późn. zm.) traktuje zabytki w sposób szczególny, podkreślając, iż obiekt budowlany należy projektować i budować, zapewniając: „ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską”. Wymienione są rodzaje czynności w procesie budowlanym, również w kontekście obiektów wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze wpisanym do rejestru zabytków, obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie

miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, a także ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Budynki podlegające takiej ochronie prawnej nie wymagają świadectwa charakterystyki energetycznej. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków wymagane jest uzyskanie pozwolenia na remont tych obiektów lub ich rozbiórkę (ale w tym wypadku dopiero po skreśleniu obiektu z rejestru zabytków przez Generalnego Konserwatora Zabytków). Podobnie jest w przypadku chęci zainstalowania na takim obiekcie tablic i urządzeń reklamowych. Ustawa nakazuje wprost wymóg uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków przed wydaniem pozwolenia na budowę (art. 30 i 39).

- *Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami* (t.j. Dz. U. z 2018r., poz. 2204 z późn. zm.) zawiera zapis, że jednym z wymienionych celów publicznych jest „opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”. Kolejne zapisy precyzują, jakie działania wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Są to sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa (tu wyjątkiem są nieruchomości będące we władaniu Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa) lub jednostki samorządu terytorialnego oraz wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych do spółek, podział nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Ponadto dopuszczono możliwość nałożenia na nabywcę nieruchomości gruntowej, oddawanej w użytkowanie wieczyste, obowiązku (zapisanego w umowie) odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych. Taki sam obowiązek można nałożyć w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu. Ważne dla właściciela zabytku i zarządcy nieruchomości będącej w trwałym zarządzie są zapisy mówiące o obniżce o 50% ceny nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków, chociaż dopuszczono tu także możliwość podwyższenia lub obniżenia tej bonifikaty oraz o obniżce o 50% opłat z tytułu trwałego zarządu, która to bonifikata również może być podwyższona lub obniżona. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży „nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.”

- *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004r. o ochronie przyrody* (t.j. Dz. U. z 2018r., poz. 1614 z późn. zm.), w której określenie „tereny zieleni” definiuje się jako „tereny urządzone wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, pełniące funkcje publiczne, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe, cmentarze, zieleń towarzysząca drogom na terenie zabudowy, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom, dworcom kolejowym oraz obiektom przemysłowym”. Zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości

wpisanej do rejestru zabytków wydaje wojewódzki konserwator zabytków; dotyczy to również drzew owocowych (art. 83). Ustawodawca posłużył się również pojęciem „wartości historycznych”, „kulturowych”, które są jednym z czynników ważnych przy tworzeniu parków krajobrazowych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, ustanawianiu pomników przyrody i innych czynnościach.

- *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001r. Prawo ochrony środowiska* (t.j. Dz. U. z 2019r., poz. 1396 z późn. zm.), w której zapisano, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania polityk, strategii, planów lub programów powinna „określać, analizować i oceniać przewidywane znaczące oddziaływania, [...] na środowisko, a w szczególności na [...] zabytki, jak również w przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko”. Ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia: [...] „cechy obszaru objętego oddziaływaniem na środowisko, w szczególności obszaru o szczególnych właściwościach naturalnych lub posiadających znaczenie dla dziedzictwa kulturowego wrażliwe na oddziaływania, istniejące przekroczenia standardów jakości środowiska lub intensywne wykorzystywanie terenu”. Niezwykle ważne są przepisy dotyczące planowanych przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko i wymagających sporządzenia „raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko”.

- *Ustawa z dnia 25 października 1991r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* (t.j. Dz. U. z 2018r., poz. 1983 z późn. zm.), w której zapisano że „prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym”, natomiast państwo, jako mecenas, wspiera tę działalność, a minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wspomóc finansowo realizację planowanych na dany rok zadań. Sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury. Zatem szeroko pojęta opieka nad zabytkami niekoniecznie musi oznaczać bezpośrednio czynności przy zabytku, ale również gromadzenie wiedzy o zabytkach, jej udostępnianie poprzez np. organizację wystaw, edukację społeczeństwa dotyczącą ochrony zabytków, uświadomienie istnienia odziedziczonych po dawnych mieszkańcach dóbr kultury, uwrażliwienie na wyjątkowy charakter tego dziedzictwa.

Akty wykonawcze związane z **Ustawą** o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 lutego 2004r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004r. Nr 30, poz. 259),

2. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 kwietnia 2004r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004r. Nr 71, poz. 650),
3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011r. Nr 89, poz. 510),
4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 maja 2004r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.),
5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011r. Nr 113, poz. 661 z późn. zm.),
6. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 25 sierpnia 2004r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004r. Nr 212, poz. 2153),
7. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017r. poz. 1674),
8. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014r. Poz. 110).
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015r. w sprawie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych (Dz. U. z 2015r. Poz. 979).

III. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Aktem prawa międzynarodowego dotyczącego ochrony i opieki nad zabytkami jest podpisana przez Polskę Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury. W „*Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*” zdefiniowano pojęcie dziedzictwa kulturalnego. Obejmuje ono:

- zabytki: dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- zespoły budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swoją architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową, powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- miejsca zabytkowe, dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego. Lista Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO została ogłoszona po raz pierwszy w 1978r. Prynypia dotyczące znaczeń, wartości dziedzictwa kulturowego zostały określone w następujących dokumentach: Karcie Ateńskiej (1933); Karcie Weneckiej (1964); Karcie Krakowskiej (2000); Nowej Karcie Ateńskiej (2003); Memorandum Wiedeńskim (2005), które stało się podstawą opracowania Declaration on the Conservation of Historic Urban Landscapes (Deklaracji dotyczącej konserwacji historycznych krajobrazów zurbanizowanych). Deklaracja została przyjęta podczas piętnastego walnego zgromadzenia państw stron konwencji światowego dziedzictwa UNESCO w Paryżu 20 października 2005r., w Polsce obowiązująca od końca 2007r. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona dnia 17 października 2003r., w Polsce obowiązuje od 16 sierpnia 2011r. Ratyfikowane akty prawa międzynarodowego stanowią źródło powszechnie obowiązującego prawa w Polsce, jako część krajowego porządku prawnego (art. 91 ust. 1,2 Konstytucji). Na obszarze gminy Barciany nie występuje żaden obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO.

W celu sprawnej i pełnej realizacji **Programu**, musi on uwzględniać wcześniejsze zapisy dokumentów strategicznych szczebla krajowego, wojewódzkiego i powiatowego. **Program** koresponduje z dokumentami krajowymi oraz założeniami dokumentów programowych województwa warmińsko-mazurskiego i powiatu. Podstawowymi dokumentami strategicznymi szczebla krajowego dla omawianej problematyki są:

- *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022;*
- *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030.*

Relacje **Programu** opieki nad zabytkami gminy Barciany z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu to:

- *Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020-2023*
(Uchwała nr XIII/228/19 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z 30 grudnia 2019r.);

- *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego*

(Uchwała nr VII/164/15 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 27 maja 2015r.);

- *Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Kętrzyńskiego na lata 2018-2021*

(Uchwała nr XLVIII/356/2017 Rady Powiatu w Kętrzynie z dnia 27 kwietnia 2017r.)

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020-2023 uznaje potrzebę zachowania zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego za ważny czynnik wpływający na kształtowanie się tożsamości regionalnej i promocji turystycznej. Program ma określić stan, do którego należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami oraz wskazywać konieczne do wykonania zadania i sugerować sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń organizacyjnych, finansowych, edukacyjnych, promocyjnych. Celem programu jest określenie zadań, jakie powinny być realizowane w zakresie będącym przedmiotem programu. Zadania te określone są w odniesieniu do całego województwa warmińsko-mazurskiego jako regionu administracyjnego. Nie odnoszą się jedynie do władz województwa, których bezpośredni wpływ na działalność chociażby instytucji sprawujących w różnej formie opiekę nad zabytkami jest ograniczony do pewnych wybranych instytucji. Rezultatem programu powinno być osiągnięcie odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Istotnym jest, aby program realizowano przy współdziałaniu mieszkańców województwa, w różnych formach swojej życiowej aktywności (praca zawodowa, działalność społeczna, działania wynikające z prawa własności lub użytkownika obiektów zabytkowych) zaangażowanych w opiekę nad zabytkami.

Warunkiem niezbędnym do realizacji zadań zapisanych w programie jest zespolenie i koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego, które można osiągnąć poprzez m.in.:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania województwa;
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego) łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w planach rozwoju województwa;

3. Uwzględnianie – w planach zagospodarowania przestrzennego – ochrony środowiska naturalnego powiązanego przestrzennie z założeniami urbanistycznymi i ruralistycznymi, zespołami architektonicznymi oraz archeologicznym dziedzictwem kulturowym;
4. Opracowywanie gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami jako ważnego instrumentu kształtowania lokalnych strategii rozwoju;
5. Uwzględnianie – w studiach uwarunkowań i planach zagospodarowania przestrzennego – problematyki form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie form regionalnych w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów;
6. Wypracowanie programu wspomagania finansowego długofalowych działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków regionu;
7. Dążenie do zwiększenia zaangażowania sektora prywatnego w rewaloryzację obiektów zabytkowych;
8. Wspieranie programów ochrony zabytków uwzględniających finansowanie z funduszy Unii Europejskiej;
9. Budowa społeczeństwa obywatelskiego poprzez aktywizację i wspieranie działań organizacji pozarządowych w realizacji zadań związanych z ochroną zabytków (konkursy, powierzanie ściśle określonych zadań, wsparcie finansowe dla projektów itp.); wspieranie inicjatyw lokalnych zmierzających do tworzenia niewielkich skansenów lub izb pamięci w zabytkowych obiektach, w poszczególnych miejscowościach na terenie gminy;
10. Wykorzystywanie nowej formy ochrony zabytków, jaką stanowi park kulturowy.

Praktycznym wykorzystaniem zasobów dziedzictwa kulturowego są m.in. rozwój turystyki, działania edukacyjne i promocyjne:

- tworzenie portalu internetowego, aktualizowanego na bieżąco, o wielowątkowym profilu informacyjnym na temat dziedzictwa kulturowego regionu (m.in. możliwie pełne informacje turystyczne, informacje o bazach noclegowych, imprezach kulturalnych, galeriach, wystawach, działających stowarzyszeniach).
- realizacja programu ogólnospołecznej edukacji kulturowej;
- właściwa edukacja dzieci i młodzieży nastawiona na poznanie wartości tzw. „małych ojczyzn” i wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej;
- wydawanie i dofinansowywanie wydawnictw poświęconych zabytkom Warmii i Mazur;- działania związane z funkcjonowaniem szlaków edukacyjno-turystycznych po zasobach dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Barciany na lata 2020-2023 jest dostosowany i odpowiadający *Programowi Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020-2023* oraz *Programowi Opieki nad Zabytkami Powiatu Kętrzyńskiego na lata 2018-2021*.

Spójność **Programu** z lokalnymi dokumentami strategicznymi i programami.

Z punktu widzenia gminy najważniejsze są zapisy prawa miejscowego. Ochrona zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy znalazła swoje miejsce w dokumentach o charakterze strategicznym dla gminy oraz opracowaniach wyznaczających kierunki polityki przestrzennej gminy: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Zabytki i ich ochrona została szczególnie uwzględniona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY BARCIANY, zwane dalej w skrócie *Studium*, jest dokumentem określającym politykę przestrzenną gminy oraz planowany sposób zagospodarowania całego obszaru gminy i stanowi podstawę do opracowania przez władze samorządowe miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. *Studium*, przyjęte uchwałą Rady Gminy Barciany (Nr XI/72/2015 z dnia 28 sierpnia 2015r.), zawiera rys historyczny gminy ze związłą informacją o historii osadnictwa oraz o zabytkach nieruchomych i archeologicznych. Głównym celem opracowania jest określenie kierunków i zasad polityki przestrzennej, którymi kierować się będzie Rada Gminy Barciany. Zakres opracowania *Studium* odpowiada wymogom art. 10 ust. 2 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz rozporządzeniu Ministra Infrastruktury z dnia 28 kwietnia 2004r. w sprawie zakresu projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Celami składowymi są m.in. poszanowanie historycznie ukształtowanego rozplanowania wsi, eksponowanie wartościowych dominant architektonicznych, czy zachowanie właściwych gabarytów i kształtów budynków. *Studium* uwzględnia problematykę środowiska kulturowego, w tym:

- obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków,
 - stanowisk archeologicznych w gminie,
 - stref ochrony konserwatorskiej,
 - obszarów chronionego krajobrazu (OChK) oraz obszaru gminy leżącej w Obszarze Natura 2000.
- Fakt położenia w Obszarze Natura 2000 gmina powinna szeroko wykorzystywać w promocji

swoich walorów turystycznych, jakości produktów rolniczych pochodzących z gminy oraz w staraniach o krajowe i zagraniczne środki pomocowe.

Obszary oraz zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków kultury określa rozdział 5 *Studium*. Ustalone są tam warunki w odniesieniu do zabytków nieruchomych, zabytków archeologicznych oraz do historycznych parków i cmentarzy. W części II („Kierunki zagospodarowania przestrzennego”) *Studium* stwierdzono, że „w odniesieniu do zabytków architektury ujętych w ewidencji ustala się następujące warunki:

- obowiązuje ochrona historycznego krajobrazu kulturowego (...), z dominantami w postaci kościołów oraz historyczną zielenią zagospodarowaną w postaci parków, cmentarzy i alei przydrożnych;
- obowiązuje ochrona zachowanej zabytkowej struktury architektoniczno-przestrzennej w postaci układu ruralistycznego, zabytków architektury, zabytkowych parków i cmentarzy, zabytkowej zieleni zorganizowanej np. aleje przydrożne;
- obowiązuje ochrona układu dróg i placów, sposobu zabudowy wsi i zależności przestrzennych występujących pomiędzy poszczególnymi częściami składowymi wsi;
- obowiązuje pełna ochrona obiektów historycznych (...);
- istnieje zakaz dokonywania zmian w budynkach historycznych, mogących doprowadzić do utraty wartości zabytkowej (...).

W odniesieniu do historycznych parków i cmentarzy ustala się następujące warunki:

- obowiązuje ochrona układu przestrzennego (alei, układu kwater), ochrona zabytkowego drzewostanu, historycznych nagrobków i innych elementów małej architektury (...);
- w obrębie parków obowiązuje ochrona układu przestrzennego i historycznego sposobu zagospodarowania, ochrona zabytkowego drzewostanu (...);
- w obrębie historycznych parków i cmentarzy zakazuje się zmian układu przestrzennego (aleje, nasadzenia, kwatery), wycinki starodrzewu, likwidacji historycznych elementów małej architektury, a w przypadku cmentarzy także zabytkowych nagrobków;
- wszelkie prace inwestycyjne dotyczące zabytkowych parków i cmentarzy należy poprzedzić właściwą dokumentacją konserwatorską prowadzącą do określenia uwarunkowań historycznych i możliwości dalszego użytkowania;
- wszelkie prace prowadzone w obrębie historycznych parków i cmentarzy należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (WKZ), a w przypadku obiektów wpisanych do rejestru – uzyskać pozwolenie WKZ na prowadzenie prac”.

Natomiast wokół stanowisk archeologicznych ustala się strefy ochronne o szerokości 50 m, w których obowiązują ustalenia wynikające z art. 31 i art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a „w odniesieniu do zabytków archeologicznych ustala się następujące warunki: - w przypadku realizowania inwestycji na obszarze stanowiska archeologicznego, znajdującego się w ewidencji zabytków AZP (Archeologiczne Zdjęcie Polski), prace ziemne należy poprzedzić weryfikacyjnymi sondażowymi badaniami archeologicznymi; ich wyniki pozwolą na zajęcie stanowiska konserwatorskiego do zagospodarowania terenu;

- na stanowiskach o własnej formie terenowej i wpisanych do rejestru zabytków zakazuje się inwestycji budowlanych i działalności rolniczej; winny one pozostać nieużytkami;
- planowanie inwestycji budowlanych w obrębie nawarstwień kulturowych starego miasta winno być poprzedzone stosownymi badaniami archeologicznymi, których wyniki pozwolą organowi konserwatorskiemu na podjęcie decyzji co do realizacji;
- inwestycje infrastrukturalne liniowe winny być prowadzone pod stałym nadzorem archeologicznym;
- w przypadku braku ewidencji AZP należy wykonać rozpoznanie powierzchniowe przed realizacją inwestycji;
- na w/w rodzaje badań należy bezwzględnie uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (WKZ) zgodnie z ustawowym zapisem (art. 36, ust.1, pkt. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)”.

W *Studium* wymieniono istniejące, jak i projektowane strefy ochrony konserwatorskiej. Istniejące strefy ochrony konserwatorskiej obejmują same Barciany i wyznaczone są w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, który obejmuje cztery obszary oznaczone jako:

Obszar I – tereny zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej i usług publicznych, zlokalizowane na północ od istniejącej zabudowy;

Obszar II – tereny zabudowy przemysłu i rzemiosła obejmujące północno zachodni kraniec miejscowości;

Obszar III – tereny rolne i tereny zieleni naturalnej zlokalizowane na zachód od cmentarza; Obszar

IV – tereny zabudowy usług rekreacji i zieleni zlokalizowane nad stawem w okolicach zamku.

Na terenie objętym planem obowiązują strefy ochrony konserwatorskiej:

- strefa „A” pełnej ochrony konserwatorskiej (obszar IV);
- strefa „B” ochrony konserwatorskiej (obszar II i IV);
- strefa „E” ochrony ekspozycji (obszar IV);
- strefa „W” – ochrony archeologicznej (obszar IV).

Zasady ochrony dóbr kultury na obszarze strefy ochrony konserwatorskiej są następujące:

- 1) podporządkowanie na obszarze strefy wszelkiej działalności inwestycyjnej i gospodarczej ochronie wartości krajobrazowych;
- 2) zakaz zabudowy za wyjątkiem działań inwestycyjnych dopuszczonych ustaleniami szczegółowym oraz odtworzeniem historycznego zagospodarowania;
- 3) stosowanie form tradycyjnych architektury lub harmonijnego nawiązania do tych form w zabudowie nowoprojektowanej. Szczegółowe warunki projektowania i realizacji dla działań inwestycyjnych i robót budowlanych dotyczących obiektów objętych ochroną prawną określa służby ochrony zabytków. Rozwiązania projektowe inwestycji wymagają uzyskania zezwolenia właściwych służb ochrony zabytków. Ochroną krajobrazu obejmuje się również naturalne ukształtowanie terenu i drzewostan otoczenia. Szczegółowe ustalenia ochrony krajobrazu powinny zostać umieszczone w uchwale.

W części dotyczącej ochrony dorobku kulturowego zapisano, że teren Barcian i gminy wyposażony jest w znaczną ilość obiektów zabytkowych, które są świadectwem bogatej historii tych terenów. Świadczy o tym także załączona do części I *Studium* („Uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego”) historia jednostek osadniczych, wykaz obiektów zabytkowych oraz charakterystyka terenów poszczególnych miejscowości pod względem ich walorów kulturowych. Do *Studium* załączona jest mapka z rozmieszczeniem przestrzennym obiektów zabytkowych na terenie gminy.

Duża ilość obiektów zabytkowych w gminie stanowi potencjał do rozwoju turystyki krajoznawczej oraz zwiększa atrakcyjność obszaru dla innych form rekreacji. Gmina do tej pory nie jest znana jako atrakcja turystyczna, a zainteresowanie inwestorów rekreacją indywidualną jest jak dotąd niewielkie. Wyjazdy turystyczne ograniczają się do wąskiej grupy pasjonatów zainteresowanych dawnymi zespołami dworskimi i pałacowymi.

W posumowaniu I części *Studium* podkreślono, że zasoby dorobku kulturowego stanowią podstawę do tworzenia współczesnych wartości kulturowych, ale wymagają znacznych nakładów na utrzymanie obiektów zabytkowych w odpowiednim stanie technicznym. Rozdział określający kierunki oraz zasady ochrony i wzbogacania środowiska kulturowego wyraźnie akcentuje, że znaczna ilość obiektów zabytkowych położonych w miejscowościach należących do obszaru kulturowego – Mazury, zabytkowe układy ruralistyczne, oraz inne cenne świadectwa dawnych kultur powinny być zachowane i przystosowane do funkcjonowania w obecnych czasach pod nadzorem konserwatora zabytków. Będzie to możliwe po podjęciu przez samorząd działań w kierunku ich ochrony i zabezpieczenia dla przyszłych pokoleń oraz zwiększenia atrakcyjności gminy.

Koniecznym i niezbędnym działaniem winno być opracowanie wytycznych konserwatorskich i studium historycznego, po uzupełnieniu rozpoznania w tym zakresie przez służby konserwatorskie dla obszaru całej gminy, którego problematyka powinna obejmować następujące zagadnienia: - zabytkowe układy wiejskie,

- strefy ochrony konserwatorskiej,
- cenne obiekty zabytkowej architektury, parki i cmentarze do bezwzględneho zachowania,- stanowiska archeologiczne.

Wytyczne konserwatorskie i studium historyczne powinno być w przyszłości wprowadzone do nowej edycji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Barciany. W procesie kreowania nowych wartości kulturowych, koniecznym działaniem jest stworzenie obrazu współczesnej wsi na Warmii i Mazurach. Postuluje się nawiązywanie do tradycji w nowej architekturze budynków, to jest:

- wysokość budynków do 1,5 kondygnacji, z użytkowym poddaszem;
- dachy dwuspadowe, o nachyleniu połaci ok. 45⁰, pokryte dachówką;
- tradycyjne ozdoby budynków, zdobienie okien i drzwi;
- kalenice budynków mieszkalnych równoległe do ulic.

Nowa zabudowa winna nawiązywać do istniejącej, z zachowaniem zabytkowych układów drożnych wsi.

Zgodnie z **Ustawą** ewidencja zabytków jest jedną z podstaw (art. 21) do sporządzenia programów opieki nad zabytkami (wojewódzkich, powiatowych i gminnych). Nadmienić należy, że obowiązująca Gminna Ewidencja Zabytków, przyjęta Zarządzeniem Nr 102/2014 Wójta Gminy Barciany dnia 16 grudnia 2014r., wymaga weryfikacji terenowej i aktualizacji z uwagi na utratę walorów historycznych wielu obiektów po przeprowadzonych przez właścicieli pracach remontowych. Obiekty wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków nie wymagają uzyskania pozwolenia właściwych służb ochrony zabytków. Zgodnie z intencją **Ustawy** o ochronie zabytków zakres ochrony obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków powinien być określony zapisami miejscowego planu, a sam proces inwestycyjny winien podlegać uzgodnieniom z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W granicach administracyjnych gminy Barciany znajduje się 213 obiektów wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków. Jeżeli chodzi o ich specyfikacje to przedstawia się ona następująco:

- zespoły dworsko-folwarczne i folwarczne – 29,
- zespół dworca kolejowego (Drogosze) – 1,

- aleje przydrożne – 11,
- zabytki techniki (mosty, przepusty, wieża) – 5,
- drogi brukowane – 2,
- parki – 4,
- plac przykościelny w Barcianach – 1,
- kamień pamiątkowy z I wojny światowej w Bobrowie – 1,
- pomnik hr. Udo Stolberg-Wernigerode w pałacowym parku w Drogoszach – 1,- pozostałe to budynki głównie mieszkalne, w tym 38 gospodarczych.

MIEJSCOWE PLANY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY BARCIANY.

Ochrona ustalona w planach zagospodarowania przestrzennego.

Jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego oraz ustalania warunków zabudowy i zagospodarowania terenu w gminie. Mają one wiążące i nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. **Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego** (określanych dalej w skrócie **m.p.z.p.**) powinny, w osobnym artykule, zawierać zasady ochrony krajobrazu kulturowego oraz ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków i dóbr kultury współczesnej. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu w **m.p.z.p.** sprzyjać będą ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy. W chwili opracowywania **Programu** gmina posiada **m.p.z.p.** dla Barcian.

Poza przepisami ogólnymi, najważniejszym aktem regulującym zasady ochrony krajobrazu kulturowego na terenie gminy jest **m.p.z.p.** terenów położonych w obrębie geodezyjnym Barciany, przyjęty uchwałą Nr XLII/175/2010 Rady Gminy Barciany z dnia 20 maja 2010r. **M.p.z.p.** zawiera ustalenia chroniące krajobraz kulturowy, m.in. przez ochronę stanowisk archeologicznych i zabytkowych obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków. Wyznaczone w **m.p.z.p.** strefy ochrony konserwatorskiej obejmują same Barciany i są to:

1) strefa „A” pełnej ochrony konserwatorskiej, która obejmuje obszar szczególnie wartościowy o dobrze zachowanej strukturze przestrzennej jakim jest zamek – do bezwzględnego zachowania.

Obowiązuje ochrona struktury przestrzennej i substancji architektonicznej (bezwzględny priorytet dla wymagań konserwatorskich) oraz zakaz wznoszenia obiektów kubaturowych.

2) Strefa „B” ochrony konserwatorskiej, która obejmuje obszar podlegający rygorom w zakresie utrzymania zasadniczych elementów rozplanowania istniejącej substancji o wartościach kulturowych oraz o charakterze i skali nowej zabudowy i zieleni. Prace projektowe powinny być prowadzone na

podstawie wytycznych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (WKZ) w Olsztynie z obowiązkiem zachowania następujących ustaleń:

- w strefie zakazuje się wyburzenia, nadbudowy, zmian kształtu dachów, zmian pokrycia dachowego oraz przebudowy obiektów historycznych (w tym zmian w obrębie elewacji) z wyłączeniem prac adaptacyjnych dokonanych na podstawie wytycznych konserwatorskich; - w strefie obowiązuje ochrona układu ulic i placów oraz historycznych parceli i pełna ochrona budynków historycznych. Ochronie podlega kształt i rodzaj pokrycia dachów, aktualizacja i wykończenie elewacji (w tym stolarki otworowej jako jednego z elementów wykończenia). W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków ponadto historyczne wykończenie wnętrza; - w nowej zabudowie obowiązuje zasada dostosowania do historycznej linii zabudowy oraz do sąsiadujących obiektów historycznych pod względem gabarytów, wysokości, kształtu oraz pokrycia dachów;
- dla nowej zabudowy obowiązuje zasada ochrony ekspozycji historycznej zabudowy i poszczególnych budynków historycznych;
- wszelkie inwestycje budowlane, które mogłyby prowadzić do zmian wyglądu obiektów historycznych lub naruszać ich ekspozycję wymagają uzgodnień z WKZ, zgodnie z przepisami odrębnymi;
- wszelkie prace budowlane w zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą być prowadzone jedynie na podstawie pozwolenia WKZ;
- obiekty kultury materialnej należy pozostawić jako miejsca nieużytków zielonych.

3) Strefa „E” – ochrony ekspozycji obejmuje obszar eksponowania obiektu zamku. Lokalizacja nowych obiektów w tej strefie wymaga przeprowadzenia studiów ekspozycji zamku. Ochronie podlega sylwetka zamku jako dominanta widokowa oraz oś widokowa pomiędzy zamkiem a kościołem parafialnym. Strefa „E” obejmuje również teren zieleni naturalnej oznaczonej symbolem „ZN” wyłączony z prawa zabudowy.

4) Strefa „W” – ochrony archeologicznej obejmuje potencjalne obszary ekspozycji archeologicznej, gdzie nowe lokalizacje muszą być poprzedzone badaniami archeologicznymi na podstawie pozwolenia WKZ.

Dla ochrony historycznych zespołów oraz układów przestrzennych proponuje się umieścić w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego następujące strefy ochrony konserwatorskiej:

- strefa ochrony konserwatorskiej obejmująca teren zespołu pałacowo-parkowego w Drogoszach;
- strefa obejmująca wieś Skandawa, w tym pozostałości zespołu pałacowo-parkowego;

- strefy obejmujące pozostałości założeń dworsko-folwarcznych i folwarcznych w Arklitach, Garbnie, Modgarbach, Rodelach, Silginach, Świętym Kamieniu;
- strefy obejmujące czytelne układy ruralistyczne oraz dobrze zachowaną historyczną zabudowę wsi: Bobrowo, Krelikiejmy, Momajny, Radosze.

W *Studium* określono, że na terenie gminy nie wyznacza się obszarów, dla których obowiązkowe jest sporządzenie planów zagospodarowania przestrzennego.

Gmina zamierza sporządzić *m.p.z.p.* miejscowości Drogosze, Skandawa, Mołtajny-Arkłity i Winda ze względu na ich kluczowe znaczenie dla obsługi mieszkańców, rozwoju społeczno gospodarczego wsi oraz walorów kulturowych. Także ze względu na walory kulturowe, a ponadto potrzebę ustanowienia stref ochrony konserwatorskiej, gmina zamierza sporządzić *m.p.z.p.* w miejscowościach: Bobrowo, Garbno, Krelikiejmy, Modgarby, Momajny, Rodele, Silginy, Święty Kamień.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (*m.p.z.p.*) na obszarach skupionej zabudowy innych miejscowości będą sporządzane wtedy, gdy:

- będzie to rozwiązanie korzystniejsze ekonomicznie niż wydawanie indywidualnych decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu;
- uruchomienie procesu inwestycyjnego poprzez wydanie decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu będzie niemożliwe ze względu na specyfikę zamierzenia inwestycyjnego a Rada Gminy uzna sporządzenie *m.p.z.p.* za zasadne i sprzyjające realizacji polityki przestrzennej gminy;
- *m.p.z.p.* poza wyznaczonymi na mapie obszarami skupionej zabudowy będą sporządzane w celu umożliwienia lokalizacji ważnych społecznie inwestycji.

Stosowne miejsce w *m.p.z.p.* znajdują zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz posiadają zapisy pozwalające na świadome kształtowanie przestrzeni posiadającej wartości historyczne, doprecyzowywane w kwestii zagospodarowania terenu, wysokości budynków, podziałów elewacji, formy dachów. Treść zapisów i rysunków poszczególnych planów zagospodarowania przestrzennego powinna wykazać zgodność z kierunkami zapisanymi w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Gmina zamierza kontynuować swoje działania w płaszczyźnie ochrony środowiska kulturowego, w tym ochrony zabytków i opieki nad zabytkami uzgadniając - w procesie planistycznym - projekty z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Z uwagi na ochronę dziedzictwa kulturowego, przy sporządzaniu planów dla poszczególnych obszarów gminy, uwzględnione zostają wytyczne konserwatorskie.

Dalszy rozwój miejscowości powinien być realizowany w oparciu o istniejącą strukturę funkcjonalno-przestrzenną, z zachowaniem zasad polityki przestrzennej określonej w *m.p.z.p.* Realizacje zabudowy i przekształcenia zagospodarowania przestrzennego terenów muszą uwzględniać wymogi ochrony i kształtowania ładu przestrzennego. Wymogi spełniane będą poprzez m.in. realizację nowej zabudowy z uwzględnieniem nawiązania kompozycyjnego do zabudowy istniejącej, która rozwiązaniami architektonicznymi nawiązuje do cech regionalnych.

Uchwalane plany, w stosownych zapisach, powinny ujmować sposoby ochrony form historycznych. Przygotowywane *m.p.z.p.* winny posiadać zapisy pozwalające na świadome kształtowanie przestrzeni posiadającej wartości historyczne, szczególnie w odniesieniu do części o ujednocionej formie zabudowy i zagospodarowania. Zapisy planów powinny być doprecyzowywane w kwestii zagospodarowania terenu, wysokości budynków, podziałów elewacji, formy dachów, użytych materiałów elewacyjnych i ich kolorystyki.

IV. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW.

W historii gminy Barciany znalazła odbicie historia tej części Europy. Ponad 50 istniejących obecnie miejscowości w tym Barciany (do 1945r. Barten) założyli przedstawiciele rycerzy Zakonu Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie (zwanego dalej w skrócie Zakonem). Miejscowości te wchodziły w skład państwa zakonnego, najlepiej zorganizowanego i funkcjonującego organizmu administracyjno-ekonomicznego Europy średniowiecznej. Utworzona wtedy organizacja terytorialna i sieć osadnicza czytelna jest do dzisiaj. Po sekularyzacji Zakonu w 1525r. obszar dzisiejszej gminy należał do księstwa pruskiego, od 1701r. do królestwa Prus, a po 1870r. w skład państwa niemieckiego jako prowincja wschodniopruska. Po 1945r. tereny gminy, jak i całą południową część prowincji wschodniopruskiej na mocy postanowień jałtańsko-poczdamskich, włączono do Polski. Obecnie gmina Barciany wchodzi w skład powiatu kętrzyńskiego województwa warmińsko-mazurskiego. Nadmienić należy, że miejscowości zakładane w okresie średniowiecza mają swój źródłosłów w pruskich nazwach osobowych, a powstałe później, w nazwach niemieckich. Po 1945r. wszystkie zostały spolszczone. Gmina Barciany funkcjonująca od 1974r. ma obecnie 74 miejscowości (23 sołectwa).

Na temat historii gminy Barciany jest kilka opracowań. Jeszcze dzisiaj podstawowym opracowaniem dziejów Barcian jest praca ówczesnego burmistrza Oskara Müllera wydana w Królewcu, w 1911r. z okazji jubileuszu 550-lecia Barcian (Müller O. – *„Barten und seine*

Vergangenheit. Beiträge zur Geschichte der Stadt Barten. Aus Anlass d. 550jähr. Stadtjubiläums 1911“). Najbardziej udokumentowanym źródłem opracowaniem wczesnych dziejów Barcian jest pozycja prof. Karola Górskiego i Mariana Arszyńskiego, jakie ukazało się w 1967r. Zaprezentowano w nim historię Barcian i osad należących do okręgu od najdawniejszych czasów aż do XV w. (K. Górski, M. Arszyński – „*Barciany. Dzieje zamku i ziemi do połowy XV wieku*”, Olsztyn 1967). Z innych opracowań należy wymienić monografię powiatu z częścią dotyczącą Barcian i okolic dr Rudolfa Grenza z Instytutu Herdera w Marburgu (Grenz R. – *Der Kreis Rastenburg*, Marburg 1976).

Historia pobytu i działalności na tym terenie człowieka, który ukształtował obecny krajobraz kulturowy sięga okresów wcześniejszych. Warunki naturalne terenu, w tym przede wszystkim walory obronne, od dawna sprzyjały osadnictwu w Barcianach. Najstarsze jego ślady pochodzą z epoki neolitu. W monografii Rudolfa Grenza jest informacja, że do 1945r. w zbiorach Prussia Muzeum w Królewcu znajdowała się siekierka znaleziona w Barcianach, służąca prawdopodobnie do wyrabiania łodzi, z końca epoki neolitu, z kręgu kultury ceramiki sznurowej. Z początku wczesnej epoki żelaza tereny te opanowała kultura kurhanów zachodnio bałtyjskich, zwana tak od charakterystycznej formy pochówku, choć nie była to jedyna forma - obok niej występują pochówki ciałopalne, popielnicowe. Archeolog Carl Engel napisał, że w 1932r. znaleziono w Barcianach żelazną siekierkę tulejową z czasów cesarstwa rzymskiego. We wczesnym średniowieczu rozciągało się tu terytorium pruskiego plemienia Bartów, pierwszych stałych mieszkańców tej ziemi. Inny archeolog niemiecki Emil Hollack informował w 1908r. o dwóch grodziskach pruskich „na południe od miasta Barten, jedno późno pogańskie, drugie z czasów zakonnych”. Wspomnieć należy o kamiennej figurze, która stała do 1945r. przy wejściu do barciańskiego zamku, a po II wojnie światowej została zabrana i wywieziona do Olsztyna, gdzie do chwili obecnej stoi na dziedzińcu zamkowym. Zanim od strony Warmii i Sambii zaczęto systematyczną kolonizację Barcji, w większości porośniętą puszcza, Zakon dokonał jej podziału na cztery części dla poszczególnych komturii. Omawiane tereny dzisiejszej gminy należały do komturstwa brandenburskiego prokuratorii barciańskiej, a północna część gminy do komturstwa królewieckiego prokuratorii gierdawskiej. Podział ten był konsekwencją zakrojonej na wielką skalę akcji osadniczej, rozpoczętej na tym terenie w latach 30. XIV w. Zaplanowana przez Zakon akcja osadnicza składała się z trzech etapów. W pierwszym budowano strażnicę - w tym przypadku - w samych Barcianach (1325r.). Następnie wokół niej lokowano tzw. dobra służebne będące bezpośrednim zapleczem strażnicy, a w trzecim etapie zakładano wsie czynszowe (np. Krelikiejmy w 1374r.). Dobra służebne nadawano w lenno rycerzom pruskim, z obowiązkiem służby wojskowej na każde wezwanie Zakonu. Było regułą, że niewielkie

majątki ziemskie o powierzchni kilkunastu włók (włoka lub łan - miara powierzchni stosowana w państwie zakonnym; 1 włoka starochełmińska = 16,796ha.) rozmieszczone były koncentrycznie w odległości do 8 km od strażnicy. W przypadku Barcian były to następujące dobra: Modgarby (Modgarben) o pow. 15 włók (ok. 252 ha) lokowane w 1339r., Kiemławki (Kemlack) lokowane w 1340r. oraz Kudwiny (Kudwinnen) o pow. 10 włók (168 ha) lokowane w 1341r. Majątki te nadał Prusom ówczesny wielki mistrz Dietrich von Altenburg, który w 1338r. nadał w lenno 60 włók (ok. 1008 ha) w Kapławkach (Kamplack) z wolnizną na 6 lat. Zaś jego następca Ludolf König von Wattzau nadał w 1342r. dobra Markławki (Marklack) oraz cztery inne w lenno na 9 lat (m.in. Aptynty, Suchawę). Każdy z pruskich rycerzy pełnił służbę wojskową jako lekkozbrojni. Mieli też w porę uprzedzać załogę strażnicy oraz miejscową ludność o zbliżaniu się nieprzyjaciela, a także służyć przy budowie i naprawie zamków. Zatem początkowo osadnictwo miało charakter wojskowy i tworzyło sieć będącą bezpośrednim zapleczem strażnicy.

Wymieniając wyżej miejscowości warto zwrócić uwagę na zachowane w ich nazwach źródłosłów pruski. Jest to jedyny ślad po pierwszych, stałych mieszkańcach tej ziemi. Ale w nazwach tych miejscowości, jak i wielu innych na terenie dzisiejszych Warmii i Mazur, czytelne są też pruskie formy osadnicze: „lauks” - pole osadnicze (niem. „- lack”, pol. „- ławki”) i „kaimis” - wieś (niem. „- keim”, pol. „- kajmy” lub „- kiejmy”). Rdzeń to najczęściej imię własne, zazwyczaj pierwszego właściciela lub założyciela, np. od imienia Prusa Kelme, Kelmas/Kämlack – Kiemławki; Mark/Marklack – Markławka; Plate/Platlack – Płatławki; czy też od pruskiego imienia Skande na polu osadniczym zwanym Skandaws założono wieś Skandawa, podobnie jak Mameinai/Momehnen – Momajny; Podlauks – Podławki. Z czasem nobilitowani przez Zakon otrzymali liczne nadania, stając się właścicielami okolicznych majątków i wsi, a od XVI w. niektórzy z Prusów otrzymali tytuł szlachecki. Na omawianym terenie jako przykład może być to rodzina Burnsart/Bronsart, która była właścicielem wielu dóbr, w tym przez prawie 200 lat Skandawy (XIV – XVI w.), czy też rodzina Packmohr, która posiadała liczne dobra na okolicznych terenach, a Andreas von Packmohr był w latach 1551-1583 starostą barciańskim.

Barciany (do 1945r. Barten/Barthen) nazwę swą przejęły od istniejącego tu pola osadniczego, tzw. lauksu z obronnym grodem pruskim Barte lub Barta, położonego w odległości około 800m na północ od dzisiejszego zamku, na widocznym w okolicy wzniesieniu nad rz. Liwna w otoczeniu stawów i mokradeł. Jednak nie do końca wyjaśniona jest sprawa położenia samego grodu, o którym napisał Casper Hennenberger w swoim dziele z 1595r. „*Erclerung der Preussischen grossern Landtaffel oder Mappen*”. Miałyby on znajdować się na niewielkim wzniesieniu położonym pomiędzy ośrodkiem miejskim i samym zamkiem. Późniejsze źródła niemieckie podają (np. prof. Erich Keyser

czy Georg Dehio), że pruski gród znajdował się na Górze Zamkowej (niem. Schlossberg) na wschód od miasta lub na wałach (niem. Wallberg) na południu i że w pobliżu tego ostatniego rycerze zbudowali w 1325r. strażnicę, którą E. Kayser nazwał Bartenborg, zaś M. Toeppen Bartenburg (wspomnieć należy, że dopiero kilka lat temu archeolodzy przeprowadzili tylko badania powierzchniowe jednego opisywanego miejsca, które następnie zostało wpisane do rejestru zabytków jako stanowisko archeologiczne). Można zatem postawić tezę, że na polu osadniczym było kilka (dwa albo trzy, sprawa wymaga dalszych badań) grodów obronnych określanych przez badaczy niemieckich jako Fliehbürg, które służyły zamieszkałej tam ludności pruskiej jako miejsce schronienia przed niebezpieczeństwem (na miejscu jednego z nich wzniesiono kościół, a na drugim obecny zamek). Być może z uwagi na urodzajność gleb, w rozproszonych zagrodach położonych na lauksie mieszkaly liczne rodziny pruskie, stąd potrzeba lokalizacji kilku gródków obronnych (niem. Fliehbürg) tak blisko siebie. Wyjaśnić to mogą kompleksowe badania archeologiczne terenu Barcian. Zbudowaną potem przez Zakon strażnicę i wyrosłą obok na podgrodziu osadę targową (obecnie tereny ulicy Wiosennej), która dała początek dzisiejszej miejscowości, jak i późniejszą zabudowę placu garncarskiego z kościołem, nazwano Barten.

Decyzja władz zakonnych o budowie strażnicy w Barcianach była elementem strategicznego planu w ramach wielkiego wschodniego łańcucha umocnień. Ten łańcuch strażnic na terenie dawnej Barcji ciągnął się z północy na południe, począwszy od Gierdaw przez Barciany, Kętrzyn i Beżławki. Strażnice powstawały we wzajemnym związku jako ogniwa dokładnie przemyślanego systemu obronnego kraju i stanowić miały jedną z kolejnych zapór chroniących od strony Litwy. Plany tej akcji zapoczątkował wielki mistrz Werner von Orseln zaraz po wyborze w 1324r. Te drewniano-ziemne strażnice miały osłaniać, a równocześnie wspomagać akcję kolonizacyjną. W 1325r. zbudowano strażnicę w Barcianach. Otoczona od północy sztucznie nawodnioną fosą, od wschodu wodami dużego stawu (osuszonego na początku XX w.), od zachodu małego, zwanego stawem młyńskim (zachowanego do dzisiaj), a od południa przekopany i łączący oba stawy kanałem, za którym zbudowano później zamkowy folwark. Strażnica obwarowana była wałem ziemnym z palisadą oraz zwartym, wysokim ogrodzeniem z grubych bali.

Akcja osadnicza skończyła się katastrofą w 1347r. W lutym tego roku wtargnęły na te tereny wojska litewskie pod dowództwem książąt Olgierda i Kiejstuta, którzy co roku niemal przez cały XIV wiek organizowali w głąb Prus wyprawy odwetowe. Kronikarz zakonny Wigand z Marburga pisze, iż „wkroczyli na ziemię barciańską, zmierzając ku grodowi Gierdawcy”, pałac i niszcząc po drodze wszystko w rejonie Barcian. Z końcowej relacji kronikarza wynika, że obrócono w popiół strażnicę barciańską, osadę przy strażnicy i całą dotychczasową sieć osadniczą. W rezultacie najazdu

litewskiego musiano podjąć akcję „ponownego zasiedlenia ziemi barciańskiej” („replantacio terre Barten”). Zanim przystąpiono do budowy zamku murowanego, najpierw rozpoczęto kompleksowo i systemowo organizować silne zaplecze, czyli rozbudowanej sieci osadniczej, a więc lokacji dóbr służebnych, dzierżawionych przez rycerzy pruskich oraz wsi czynszowych. Zatem od nowa przystąpiono do zasiedlania rejonu barciańskiego. Odbudowano stare ale i lokowano nowe dobra służebne, np. w 1352r. Asuny, w 1353r. Gęsiki z 10 lat wolnizny, w 1359r. Arklity, w 1364r. Skandawę, w 1378r. Ogródki na 10 włókach (ok. 168 ha) dla 4 służb wolnych Prusów, w 1383r. Rodele na 6 włókach (ok. 101 ha) dla Prusa o imieniu Nerwigk, w 1394r. Gumniska z 25 włókami (ok. 420 ha), a w 1402r. Silginy z 9 włókami (ok. 151 ha). Ogółem zakonne księgi czynszów wykazały dla Barcian 28 służb. Ale według ksiąg czynszowych jeszcze w 1427r. odnotowano 136 pustych włók, tj. ok. 2300 ha (liczba ta jednak zmniejszała się stopniowo wraz z przenoszeniem się na spustoszone tereny osadników uznających obszary te za bardziej atrakcyjne).

Potem rozpoczęto akcję kompleksowej przebudowy drewniano-ziemnych strażnic w murowane zamki, rozlokowane w dwóch łańcuchach umocnień granicznych od strony Litwy. Po zbudowaniu dwóch wspomnianych łańcuchów zamków, rozpoczęto budowę trzeciego za sprawą wielkiego mistrza Winricha von Kniprode, który postanowił utworzyć konwent na terenach wschodniej Barcji z siedzibą w Barcianach. W trzecim łańcuchu umocnień były zamki w Kętrzynie i właśnie w Barcianach, gdzie wstępnie rozpoczęto budowę samych murów obwodowych okalających strażnicę (o tej ciekawej koncepcji budowy pisze dr Tomasz Torbus z uniwersytetu w Lipsku w książce o zamkach konwentualnych w Prusach). Początek prac datować należy na 1359r., a więc - być może tą datę łączyć należy nie tyle z lokacją Barcian ale właśnie z rozpoczęciem budowy murowanego zamku (choć Adolf Boetticher pisze, iż tego roku nadano herb ale Carl Beckherrn jest innego zdania; sprawa wymaga dalszych badań). Zapewne w 1359r. rozpoczął tutaj swe urzędowanie pierwszy prokurator zakonny, choć pierwsza potwierdzona informacja pochodzi z 1361r. (M. Toeppen pisze za Wigandem, że tego roku wyruszyła z prokuratorского zamku w Barcianach pierwsza z całej serii wyprawa wojenna w kierunku litewskiego Grodna). Dodać należy, że obok urzędu prokuratorii w Barcianach funkcjonował równolegle urząd komornictwa, a była to jednostka administracyjna w państwie zakonnym tworzona na obszarach zamieszkałych przez ludność pruską (obejmował obszar sięgający początkowo aż do Starych Juch, a o funkcjonowaniu komornictwa napisał szczegółowo - nieżyjący już - prof. Grzegorz Białuński z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie).

W wyniku odmienionej sytuacji politycznej zaniechano tworzenia komturstwa w Barcianach, bo w sierpniu 1379r. zawarto z Litwą dziesięcioletni rozejm. Nastąpił okres względnego pokoju, więc zaczęto lokować kolejne wsie czynszowe (np. Kreliekiejmy – 1374., Podławki – 1379r., Radosze –

1437r., Winda – 1389r.). Na omawianym terenie większość wsi czynszowych powstało w II połowie XIV i w I połowie XV w.

Na początku wojny 13-letniej (1454r.) zamek w Barcianach został odebrany z rąk Zakonu i w czasie zajęcia go przez mieszczan z Sępola miał ulec częściowemu spaleniu, całkowicie zaś osada targowa (niem. Lischke). Po pokoju toruńskim w 1466r. Barciany pozostały w rękach Zakonu, a ostatnia wojna z Polską w latach 1519-1521 nie spowodowała większych zniszczeń na zamku. Po zakończeniu wojny 13-letniej (1466r.) Zakon - najczęściej w zamian za zaległy żołd lub w dowód zasług w czasie tej wojny - nadawał rycerzom zaciężnym majątki, które dały początek późniejszym szlacheckim majątkom ziemskim (np. Arklity, Drogosze, Garbno, Wielewo). Taki też los spotkał osadę w Barcianach w 1480r., kiedy dzierżawcą została rycerska rodzina von Ölsnitz. O ile o zamku jest sporo materiałów źródłowych i opracowań, o tyle brak jest o osadzie przyzamkowej i terenie wokół kościoła. Barciany były w planach zakonnych jedną z tych osad, które miały zapewnić zarówno transport, zaopatrzenie, jak i ułatwić komunikację. To podporządkowanie w całości celom wojennym mogło być przyczyną pozostawania nadal osady o charakterze targowym bez praw miejskich. Miała je otrzymać dopiero po dwóch stuleciach. Osada nie posiadała kamiennych murów obronnych, ani bram. Była typem osadnictwa otwartego. Centrum miały chronić jedynie wały ziemne z drewnianymi palisadami. Ewentualną ochroną dla mieszkańców były mury zamku lub kościoła, który oprócz funkcji sakralnych pełnił też rolę refugium. Tak uważa większość badaczy zajmujących się historią miejscowości. Jednak część badaczy twierdzi, że Barciany - mimo nieposiadania przywileju miejskiego - w średniowieczu były otoczone murami obronnymi z trzema bramami: Królewiecką, Kętrzyńską i Młyńską i że w 1692r. już jako miasto pozostawało „całkowicie otwarte”. Sprawa uzyskania praw miejskich związana była z okresem budowy zamku i osadnictwem. Przybywali rzemieślnicy, zbudowano kościół o którym pierwsza wzmianka pochodzi z 1389r. Istniejąca przy zamku osada targowa rozwijała się wraz z rozkwitem samego zamku. Według księgi czynszów w 1419r. było tam 9 karczem, w których warzono własne piwo.

Osada związana z zamkiem otrzymała prawa miejskie dopiero rok po wielkim pożarze tj. w 1628r., z rąk elektora Jerzego Wilhelma, który lokował miasto na prawie chełmińskim. Nie było już mowy o wytyczaniu nowych działek budowlanych, gdyż osada miejska jako taka już istniała i uformowała się przy trakcie prowadzącym do Królewca i do Kętrzyna. Miało to oczywiście wpływ na kształt, jak i strukturę zabudowy, która do dzisiaj zachowała cechy typowej ulicówki, przy czym nie posiada ona tutaj jednorodnego układu kierunkowego, ale składa się z dwóch, jakby odmiennych ciągów oddających położenie przecinających się tutaj traktów. W pobliżu zetknięcia traktów uformowały się place o charakterze typowego miejskiego forum, w zachodniej części Barcian, przy kościele

parafialnym - Stary Rynek zwany później Garncarskim, który wziął swoją nazwę od sprzedawanych tu towarów oraz Wielki Rynek, zwany również Nowym Rynkiem.

Średniowiecze, jak i czasy nowożytne były dla Barcian okresem największego rozwoju. Właśnie wtedy nadano osadzie dzisiejszy wygląd i układ. W 1793r. Barciany liczyły 1342 mieszkańców, a w 1803r. - 1390. Od 1818r., czyli reformy administracyjnej i likwidacji starostwa w Barcianach, rola miasta stopniowo umniejszana była na rzecz powiatowego Kętrzyna. Wiek XIX zmienił znacząco wygląd miasta, które rozwinęło się poza średniowieczne założenie. Zaczęto budować domy i pierwsze kamienice murowane (wcześniej drewniane lub szachulcowo-ryglowe). Encyklopedia Brockhousa z 1890r. opisywała Barciany jako miasto w powiecie rastenburskim (kętrzyńskim), prowincji wschodniopruskiej (wcześniej starostwo w Barcianach), nad rzeką Liwną, gdzie żyło 1488 ewangelickich mieszkańców. Znajdował się tam sąd podległy sądowi rejonowemu w Bartoszycach, poczta i telegraf. Dominowała uprawa lnu. Był „dobrze zachowany zamek zakonny z połowy XIII w., obecnie domena z 70 mieszkańcami”. W 1900r. liczba mieszkańców zmniejszyła się do 1400 i dalej stopniowo malała, bo w 1910r. było już 1220 osób. Po I wojnie światowej stan ten nieco się poprawił i wynosił 1293 mieszkańców (w 1939r. Barciany liczyły 1541 osób, a powierzchnia 976 ha).

Od 1910r. w Barcianach działała kanalizacja miejska. Funkcjonował też w mieście szpital z 12 miejscami oraz hotel. Istniało wąskotorowe połączenie kolejowe z Kętrzynem i Gierdawami (linię rozebrano po 1945r.). Rozpoczęcie działania kolei zbiegło się w czasie z końcem pierwszej rozbudowy połączeń drogowych rozpoczętych jeszcze w 1867r., łączących Barciany z Królewcem, Srokowem i przede wszystkim powiatowym Kętrzynem, a także Korszami, które były główną stacją kolejową nie tylko w okolicy. W latach 20. XX w. funkcjonowały w Barcianach trzy szkoły: prywatne gimnazjum dla dziewcząt edukujące 37 uczennic, szkoła ludowa z 195 dziećmi oraz szkoła zawodowa z 26 uczniami.

Dnia 27 stycznia 1945r. do Barcian wkroczyli żołnierze Armii Czerwonej, którzy zniszczyli i spalili ok. 50% budynków (w większości nie odbudowano). W 1945r. miasto dość szybko zaludniło się nowymi osadnikami i w grudniu było już 1044 mieszkańców. Rozpoczął się nowy, polski okres historii Barcian.

Obie wojny światowe, a szczególnie ostatnia zmieniły nie tylko krajobraz architektoniczny tej ziemi, bo oprócz zniszczonych i nieodbudowanych budynków, całkowitej zmianie uległa sytuacja demograficzna. Na terenie całej gminy nastąpiła po 1945r. całkowita wymiana ludności i zmieniono także nazwy miejscowości. Mieszkańcy, których przesiedlono tu w latach 1945-46 z centralnej i południowo-wschodniej Polski oraz z utraconych tzw. kresów wschodnich, zając się musieli

odbudową zniszczonych i rozgrabionych miejscowości. W 1947r. na tereny gminy przesiedlono ludność ukraińską w ramach akcji „Wisła”. Niepewność istniejącego stanu politycznego i poczucie zagrożenia powodowały, że początkowo z niechęcią odnoszono się do zastanego dziedzictwa kulturowego.

Z powyższego wynika, że historyczny rozwój przestrzenny Barcian i gminy podzielić można na trzy zasadnicze etapy, które miały znaczący wpływ na współczesny kształt. Pierwszy z nich to okres średniowiecza. Drugi to XIX wiek, który stanowił początek niezwykle istotnych zmian w rozwoju przestrzennym Barcian i gminy. Czynnikiem, które stały u podstaw tych zmian były m.in. budowa dróg i linii kolejowej oraz reformy agrarne. Okres I wojny światowej spowodował zastój w rozwoju miasta i gminy. W latach 20. i 30. XX w. podjęto wiele działań zmierzających do poprawy warunków mieszkaniowych m.in. poprzez rozwój taniego budownictwa, a w rolnictwie rozpoczęto modernizację, szczególnie w latach 30. Następnym etapem w rozwoju Barcian i gminy przypadł już na czasy po 1945r. W wyniku zniszczeń w okresie II wojny światowej Barciany straciły prawa miejskie. Materiały źródłowe, jak i zachowane układy przestrzenne miejscowości gminy Barciany pozwalają stwierdzić, że większość z nich to dawne majątki ziemskie (np. Arklity, Drogosze, Skandawa, Wielewo), a niektóre z nich rozparcelowane w latach 30. XX w. (np. Modgarby, Ogródki, Suchawa) utworzyły wsie typu kolonijnego. Pozostałe to dawne wsie chłopskie (np. Kreliekiejmy, Bobrowo, Radosze) oraz wsie folwarczne. Po 1945r. prawie wszystkie dawne majątki ziemskie i folwarki przejęły państwowe gospodarstwa rolne (dalej w tekście jako skrót PGR), które w latach 1974-89 wchodziły w skład Kętrzyńskiego Zjednoczenia Rolniczo-Przemysłowego (KZR-P) „Agrokompleks” obejmującego wszystkie PGR-y powiatu kętrzyńskiego. Okres funkcjonowania KZR-P „Agrokompleks” spowodował na tym terenie znaczące zmiany w krajobrazie architektonicznym i układzie przestrzennym (np. Arklity, Drogosze, Podławki, Skierki). Przykładem zmian może być stolica gminy Barciany, gdzie wzniesiono nowe obiekty nienawiązujące do zastanego, tradycyjnego krajobrazu architektonicznego np. szkoła, ośrodek zdrowia, domy (tzw. bloki) mieszkalne przy ul. Sportowej (dopiero pod koniec lat 80. XX w. zaczęto wznosić przy ul. Wojska Polskiego budynek mieszkalny kubaturowo nawiązujący do tradycji z dachem dwuspadowym). Po rozwiązaniu PGR-ów w 1989r. dawne majątki przejęła Agencja Własności Rolnych Skarbu Państwa (AWRSP) oddział terenowy w Olsztynie (od 2003r.

Agencja Nieruchomości Rolnych – ANR, a od 2017r. Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa – KOWR), która sprzedawała bądź, na dogodnych warunkach, wydzierżawiała różnym spółkom lub prywatnym osobom. Zachowano w ten sposób gospodarstwa rolne o dużych arealach, co przy dobrej jakości tutejszych gleb pozwala na prowadzenie gospodarki wielkotowarowej i co najważniejsze

wydajnej. Po wejściu Polski do Unii Europejskiej gospodarstwa tego typu mają zapewnioną przyszłość.

Zachowane układy przestrzenne dawnych majątków ziemskich i folwarków pochodzą w przeważającej części z 4. ćwierci XIX w. i 1. ćwierci XX w., kiedy to wzniesiono większość kluczowych budynków inwentarskich, gospodarczych oraz kolonie mieszkalne robotników folwarcznych. Pozostałe obiekty wzniesiono po 1945r., głównie w latach 70. Pojawiły się wtedy obiekty betonowe wzniesione z tzw. wielkiej płyty, kryte płaskim dachem, co zniszczyło ukształtowany przez stulecia krajobraz architektoniczny. Na opisywanym terenie brak jest elementów wcześniejszych założeń poza parkami i dworami. Na temat kształtowania układów przestrzennych sprzed II połowy XIX w. brak jest pewnych informacji. Można przypuszczać, że pierwotne układy stały na miejscu obecnych. Tak więc obecnie zabudowę w większości miejscowości na terenie gminy Barciany tworzą budynki związane w przeszłości z zespołami dworsko-folwarcznymi lub folwarcznymi i ewentualnie indywidualnymi gospodarstwami rolnymi powstałymi po parcelacji w latach 30. (np. Modgarby, Ogródki). Takie zespoły składały się z dwóch (w przypadku zespołów folwarcznych) lub trzech (zespoły dworsko-folwarczne) funkcjonalnych, wyodrębnionych części:

- rezydencjonalnej z domem właściciela - najczęściej dworem (pałacem), parkiem i akwenu (staw lub ciek wodny),
- gospodarczej z podwórzem folwarcznym na planie prostokąta i zabudową pomocniczą (stajnie, stodoły, chlewnie, obory, spichlerze),
- kolonii mieszkalnej robotników folwarcznych składającej się z 2-, 3-, 4- (tzw. czworaki) i 6-brodzinnych domów mieszkalnych oraz przydomowych budynków gospodarczych.

Zabudowę uzupełniają obiekty państwowych lub indywidualnych gospodarstw rolnych, wzniesione po 1945r.

Wsie chłopskie założone w XIV i XV w. posiadają charakterystyczny dla tego okresu typ osadniczy; są to ulicówki o zabudowie rozciągającej się po obu stronach drogi. Obecnie ten typ osadniczy uzupełniony jest zabudową kolonijną powstałą w wyniku reform agrarnych przeprowadzonych na całym ówczesnym terenie Prus Wschodnich w latach 1821-65, kiedy zniknęła gospodarka trójpolowa i nastąpiła komasacja i separacja gruntów rolnych, powodując tym samym przenoszenie i budowę nowych zagród poza wsią. Wtedy też powstawały nowe folwarki (np. Gradowo, Główniczyno) obok założonych wcześniej (XVII-XVIII w.), czy też gospodarstwa na kolonii wsi rolniczych (np. Radoski Dwór, Taborzec Glinka). Podobnie rozwijały się Barciany, wokół którego od połowy XIX w. zamożni mieszczaństwo budowali gospodarstwa rolne. Powstawały w ten sposób nowe miejscowości,

jak Stary Dwór Barciański, czy Gościradowo. Modernizacja przestrzeni na terenie obecnej gminy rozpoczęła się na większą skalę w II poł. XIX w.

Na ożywienie gospodarcze wpłynęła poprawa szlaków komunikacyjnych. Wybudowano nowe, brukowane drogi i zmodernizowano dotychczasowe. W rozwoju dróg szczególną rolę odegrała królewska poczta, a potem okres wojen napoleońskich, choć już wcześniej rząd pruski budował drogi w oparciu o wzorce francuskie o czym świadczył pierwszy edykt drogowy króla Friedricha Wilhelma I z 20.08.1720r. Jednak na początku XIX w. postanowiono w Prusach przeprowadzić gruntowną modernizację dróg. Na omawianym terenie pierwszy odcinek drogi wyremontowano na trasie Barciany-Srokowo. Była to zapewne modernizacja lokalnej drogi (ze szpalerem drzew) z Barcian, które do 1818r. były siedzibą starostwa. Nasadzenia poboczy dróg wybranymi drzewami (głównie lipa, jesion, dąb) stosowano także w okresie późniejszym, w trakcie modernizacji tych dróg. W latach 70. XIX w. wykonano bite, tj. brukowane drogi z Kętrzyna do Barcian. Budowa dróg i linii kolejowych oraz przede wszystkim kontrybucje wojenne (5 mln marek w złocie) płacone przez Francję po przegranej wojnie 1870-71 przyczyniły się do ogólnego rozwoju całej prowincji wschodniopruskiej. Większą część środków finansowych z kontrybucji rząd pruski przeznaczył - poprzez dotacje i dogodne kredyty - na rozwój rolnictwa i przetwórstwa rolno spożywczego (w tym mleczarni), a także budowę obiektów użyteczności publicznej.

Poniżej wybrane historie miejscowości z obiektami zabytkowymi jako przykład zachowanego na terenie gminy dziedzictwa kulturowego:

1. Asuny (do 1945r. niem. Assaunen) – lokowano 10.10.1352r. na prawie pruskim przez wielkiego mistrza Zakonu Winricha von Kniprode dla pruskiego rycerza Luprechta Sudowena, który w zamian zobowiązał się służyć w czasie wojny Zakonowi jedną konną służbą. Po 1390r. założono wieś. Gotycki kościół, obecnie greckokatolicka cerkiew Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny, zbudowano około 1406r. W XIX w. po pożarze kościół został znacznie przebudowany. Kolejny pożar spowodowany działaniami wojennymi w 1914 zmusił do ponownego remontu. Wtedy też postawiono drewnianą dzwonnice. Bryła kościoła wykonana z cegły i kamienia zachowała elementy wystroju architektonicznego charakterystyczne dla gotyku, a więc ostrołukowe otwory okienne i blendy, ozdobnie dekorowane szczyty zwieńczone schodkowymi sterczynami czy też dostawiona zakrystia i kruchta z analogiczną dekoracją. Po przesiedleniu na te tereny w 1947r. ludności ukraińskiej (akcja „Wisła”) ewangelicki kościół adaptowano na świątynię greckokatolicką. Był to pierwszy przypadek na terenach Warmii i Mazur. Parafię, która oficjalnie istnieje od 1958r., prowadzą ojcowie bazylianie. Wnętrze świątyni zostało zmienione w latach 80. XX w. według obrządku i kanonów kościołów wschodnich. W tym okresie zainstalowano ikonostas. Przy kościele

stoi kamienny obelisk przeniesiony ze zniszczonego rodzowego cmentarza z majątku Kurkławki (niem. Korcklack). Upamiętnia śmierć 17-letniego syna właścicieli, który utonął w 1861r. na Morzu Północnym jako królewski kadet podczas rejsu szkolnej korwety Amazone. Był to Carl Louis Friedrich Max Leo hrabia von Klinkowstroem (17.07.1844 - listopad 1861). Na symbolicznym nagrobku wykuty jest napis: „Nieodżałowany dla wszystkich, którzy go znali, oplakiwany w smutku przez swą rodzinę”.

2. Drogosze (do 1945r. niem. Dönhofstädt; do 1716r. Gross Wolfsdorf, po 1945r. Wilkowo Wielkie, które połączono z Drogoszami w 1988r.) - w 1361r. Zakon nadał tereny dzisiejszej wsi Konradowi von Wolfsdorf, stąd pierwotna nazwa miejscowości. Następnymi właścicielami od 1477r. byli członkowie szlacheckiej rodziny von Rautter. Wnuk pierwszego z rodu, Ludwig zbudował w latach 1596-1606 rezydencję, zapewne w stylu późnego renesansu, ufortyfikowaną murami i bastionami. Dwór ten spłonął w 1696r. od pioruna i w 1711r. został rozebrany. Jako wiano majątek ten przeszedł pod koniec XVI w. na pochodzącą z Westfalii szlachecką rodzinę von Dönhoff, zasłużoną także w historii Polski. Hrabia Bogusław Fryderyk von Dönhoff wybudował po rozebraniu starego dworu nowy pałac, nadając w 1716r. tej części miejscowości nazwę Dönhofstädt. Wnuk Bogusława (zmarł w 1809r.) miał 5 córek i syna Stanisława Ottona, który jako student zginął w 1816r. w Getyndze. W ten sposób poszczególne posiadłości rodu przeszły na córki, które poprzez losowanie podzieliły dobra między siebie. Angelika po mężu Dohna-Lauck wylosowała Drogosze, które przekazała swej siostrzenicy, owdowiałej hrabinie Mariannie zu Stolberg-Wernigerode. Przekształciła Drogosze w fideikomis swojemu najstarszemu synowi Udo (1840-1910), który w 1884r. ufundował w kaplicy pałacowej, z charakterystycznymi oknami neogotyckimi, dwa symboliczne sarkofagi, z wyrzeźbionymi w marmurze, leżącymi postaciami Stanisława Ottona i Angeliki. Sarkofagi zachowały się do dnia dzisiejszego. Ostatnim właścicielem Drogosz był zmarły w 1948r. hrabia Albrecht zu Stolberg-Wernigerode.

Pałac zbudowany został w latach 1710-14 przez Johna von Collas według planów architekta Jean de Bodt na zlecenie hrabiego Bogusława. Korpus główny 13-osiowy, przejęty został w całości z pałacu Friedrichstein. Projektant przedłużył bryłę o 6-osiowe skrzydła boczne, tak że powstał pałac o najdłuższej elewacji w Prusach Wschodnich, długości prawie 100 m. Na korpusie głównym dach mansardowy z lukarnami, a nad skrzydłami bocznymi dwuspadowy. Na osi fasady 4-kolumnowy portyk o stylizowanych jońskich kolumnach, zwieńczonych trójkątnym tympanonem. Przed portykiem podjazd wzniesiony w 1785r. W elewacji ogrodowej, południowej jest 3-osiowy, ryzalit środkowy, w którym trzecią kondygnację stanowi facjata w dachu z podziałem lizenami i zwieńczony trójkątnym tympanonem. Ryzalit, korpus i skrzydła pałacu podzielone są pilastrami o stylizowanych

jońskich głowicach. Jest to jedna z najpiękniejszych siedzib szlacheckich na terenie Warmii i Mazur. Wokół pałacu rozciąga się park krajobrazowy typu angielskiego ze stawami. W latach 1954-1991 pałac użytkowany był jako ośrodek szkolenia traktorzystów. Obecnie własność prywatna.

Gotycki kościół pod wezwaniem Matki Bożej Ostrobramskiej wzniesiony został pod koniec XIV wieku. Zorientowany obiekt zbudowano z cegły w wątku gotyckim, jedynie do budowy – dostawionej od północy – zakrystii użyto kamieni polnych. Dobudowana od zachodu wieża posiada w każdej elewacji po trzy tynkowane blendy na dwóch poziomach, zamknięte ostrołukowo, podobnie jak otwory okienne typowe dla gotyku. Z uwagi na zły stan, kościół został w 1593r. poddany gruntownemu remontowi przez Ludwiga von Rauttera (1542-1614), właściciela wsi, pierwszego znaczącego donatora kościoła. Podwyższono wtedy wieżę zwieńczoną wysmukłym hełmem, pokrytym początkowo gontem, a obecnie blachą oraz przebudowano szczyt wschodni. Wyposażono również wnętrze. Pod kruchtą znajduje się zamurowana obecnie krypta grobowa, w której do dzisiaj znajdują się trumny z doczesnymi szczątkami członków rodziny Rautter. Treść epitafium Ludwiga i jego żony Marii z domu Roelhausen zawierała informację, że wspólnie przeżyli 25 lat, on zmarł 15 października 1614r. w wieku 72 lat, a ona 29 stycznia 1602r. w wieku 52 lat. W posadzce przed ołtarzem leży płyta nagrobna Ludwiga Rauttera, którą jeszcze za życia zaprojektował według widzianego przez siebie w Jerozolimie Grobu Pańskiego. Jej środkową część przedzielały na cztery kwadratowe pola mosiężne listwy. W lewym, górnym polu znajdowało się osiem herbów krewnych jego żony z rodu von Roelshausen, a w prawym odpowiednio osiem herbów rodu von Rautter. Ponad pierwszym polem tekst nagrobny z listu św. Pawła do Rzymian (6,8): „Otóż, jeżeli umarliśmy razem z Chrystusem, wierzymy, że z Nim również żyć będziemy”. W trzecim polu umieszczono czaszkę, klepsydrę oraz tekst: „Quis evadet?”, co oznacza: „Któż tego uniknie?”. Czwarte pole zostało uzupełnione tekstem żałobnym dopiero po 1614r., który w formie wierszowanej łacińskiej inskrypcji informował o zasługach: „Ludwik cieszący się poważaniem za sprawą cenionych cnót i dzielności,/Szlachcic pruski zrodzony z rodu Rautter,/Który jako młodzieniec odwiedził rozmaite ziemie i morza/(i miejsca, które, Ty Chryste, jako człowiek i jako Bóg, dotykałeś/Swoimi stopami), teraz będąc już w podeszłym wieku/Cieszy się, że życzliwymi radami wspiera ojca ojczyzny./Dyktuje on prawo swoim mieszkańcom Prus z na wpół zburzonego zamku,/Który otrzymał szlachetną nazwę od księcia brandenburskiego./On też dzięki ofiarowanym kwotom wystawił ten zbór,/ Jako owczarnię dla Ciebie, Chryste, i jako miejsce spoczynku dla siebie./Weź, Odkupicielu, w obronę Swoje owieczki i owczarnię!/Strzeż zawsze, Chryste, szczątków pobożnych umarłych!”. Opisana płyta nagrobna w większej części zasłonięta jest obecnie przez ołtarz posoborowy. Kolejnym darczyńcą był hrabia Achatius zu Dohna (1603-1650), który spoczywa w krypcie pod

kruchtą wraz z żoną Marią Dorotą z domu Truchsses von Wetzhausen, a na północnej ścianie wisi poświęcona jemu tablica memoratywna. W 1742r. dobudowano do korpusu od północy kaplicę grobową, w której spoczął budowniczy pobliskiego pałacu i donator kościoła, hrabia Bogusław Fryderyk von Dönhoff. Był to zasłużony dla Polski ród pruski przybyły w XIII wieku z Westfalii, np. Anna Dönhoff była matką polskiego króla Stanisława

Leszczyńskiego. Na frontonie kaplicy zachowało się jego popiersie z rodowym herbem autorstwa Johanna Heinricha Meissnera z Gdańska, a w zwieńczeniu alegoryczne posągi. Po prawej stronie wewnątrz kościoła zachowała się zabudowana i rozsuwana empora z 1788r. W XIX wieku kościół został odremontowany, a nowy ołtarz i ambonę ufundowała w 1835r. hrabina Angelika zu Dohna. Ostatnimi patronami kościoła byli członkowie szlacheckiej rodziny Stolberg-Wernigerode. W 1890r. hrabia Udo Stolberg-Wernigerode ufundował tablicę poświęconą pamięci członków rodziny Dönhoff. Wmurowana została do północnej ściany korpusu i zachowała się do dzisiaj o treści: „Pamięci tu spoczywającym hrabiom von Dönhoff z Drogosz, Udo hrabia zu Stolberg”. Po 1945r. wyposażenie kościoła zostało rozproszone, np. posągi z epitafium rodziny Rautter, pochodzące z 3. ćwierci XVI wieku, znajdują się obecnie w muzeum w Lidzbarku Warmińskim. Kolejne remonty w latach 60. i 70. XX wieku dały w efekcie wnętrze pozbawione elementów pierwotnych, a wyposażenie, czyli ambona, ołtarz i organy zaginęły. Pozostał tylko prospekt organowy. Największy z dzwonów, ufundowany w 1735r. przez Bogusława F. von Dönhoff, wisi dzisiaj w kościele mariackim w Winsen nad rzeką Luhe w Dolnej Saksonii. Nad drzwiami wejściowymi zachował się napis z Ewangelii św. Jana (3,16): „Albowiem tak Bóg umiłował świat, że Syna swego jednorodzonego dał, aby każdy kto w Niego wierzy nie zginął, ale miał żywot wieczny”.

3. Mołtajny (do 1945r. niem. Molteinen) - gotycki kościół pod wezwaniem św. Anny wzniesiony został na początku XV wieku (datowany na 1404r.). Posiada wyjątkowo bogaty detal architektoniczny szczytu wschodniego oraz zakrystii i kruchty przystawionych do korpusu od strony północnej. Przed reformacją Mołtajny były miejscem pielgrzymek do św. Anny, a w dzwonnicy do 1730r. znajdował się obraz przedstawiający patronkę kościoła. Zachowane wnętrze utrzymane jest w stylu rokoko. Ołtarz, pierwotnie kazalnicy, tj. z amboną pochodzi z 1782r. Drewniany strop opracowany w formie sklepienia kolebkowego ufundowała Anna Barbara von Venediger z domu von Schlieben. Organy zbudował Karl Heinrich Obuch z Morąga, a ufundowane zostały w 1782r. przez gen. Albrechta XV hrabiego von und zu Egloffstein (1720-1791) i jego żonę Henriettę Gottliebe von Borcke, donatorów i patronów kościoła, których herby rodowe zdobią prospekt organowy. Ich nagrobek, w formie postumentu z płaskorzeźbami (obecnie rozbite) o przedstawieniach alegorycznych zwieńczonych wazonem z końca XVIII

wieku, zachowały się do dziś w obrębie kościoła, który wcześniej stanowił przykościelny cmentarz. Hrabia założył majorat w przylegających do Mołtajn Arklitach, gdzie w latach 1780-1782 zbudował rodowy pałac, po pożarze w 1983r. całkowicie zrujnowany. Szczyt wieży wieńczy metalowa chorągiewka z datą 1651 i inicjałami „GvS”, które oznaczają Georga von Schlieben, jednego z członków pierwszych patronów i donatorów kościoła. Kilka lat temu przeprowadzono prace konserwatorsko-remontowe elewacji oraz wieży, przywracając oryginalny wystrój.

4. Rodele (do 1945r. niem. Rodehlen) – nazwa miejscowości pochodzi od pruskiego imienia Rodele.

Początkowo na obszarze dzisiejszej wsi lokowano pruskie służby rycerskie. Pierwsze nadanie nastąpiło w 1383r. Prus o imieniu Nerwigk otrzymał od Friedricha von Wenden, komtura Barndenburga 6 włók (100,7 ha) na prawie pruskim. Następnie w 1427r. Niclas Kixstein otrzymał od Paula von Russdorf, wielkiego mistrza Zakonu majątek o powierzchni 5 włók i 20 mórg (95 ha) na prawie magdeburskim. Przez kolejne 200 lat w Rodelach nadawano kilkanaście niewielkich majątków, np. rodzinie Rautter. Dopiero na początku XVII w. grunty zaczął scalać Sebastian Froebner, starosta barciański. Do 1664r. drogą zakupów skupił w swoim ręku ponad 23 włóki ziemi, które pozostawały własnością rodziny do 1738r. Pozbawiony męskiego potomka Friedrich Wilhelm von Froebner, syn Sebastiana, zapisał swój majątek rodzinie von Dönhoff. Potem dokonano podziału majątku. W 1822r. jedyną właścicielką była jego córka Amelia Zofia, wdowa po pułkowniku von Schwerin. W 1859r. podarowała ona Rodele swojej siostrzenicy, hrabinie Adeli von Schwerin (1838-1887) jako prezent ślubny. Jej mężem został Werner Gebhard Louis von Alvensleben (1832-1910) z Gatersleben (Saksonia-Anhalt). Po ślubie zbudowano pałac w latach 1859-1861. Elewacje pałacu są boniowane i zwieńczone gzymsem arkadowym, a w narożnikach ośmiobocznymi stylizowanymi wieżyczkami. Na osi obu elewacji wzdłużnych ryzalitu. Główna kondygnacja z łukowymi oknami i okrągłymi lukarnami, do ryzalitu dostawiony taras wsparty na łukowych kolumnach. Dobra o powierzchni 643 ha należały do rodu Alvensleben do 1945r. (Werner do 1937r., Ferdinand do 1943r. oraz Udo). Po 1945r. pałac i majątek przejęty przez PGR. W latach 90. XX w. wystawiony na sprzedaż. Obecnie własność prywatna.

5. Skierki (do 1945r. niem. Wehlack) – miejscowość lokowana na pruskim polu osadniczym

Welucke, Wailauks w 1437r. na prawie chełmińskim. Pierwotnie jako dobro służebne z obowiązkiem służby rycerskiej. Zapewne po wojnie 13-letniej (1454-1466), powiększone i przekształcone na majątek szlachecki, zostało nadane w dowód zasług. W wykazie z 1587r. był nim Hans Froebner/Fröbner, a powierzchnia majątku wynosiła 14,5 włók (243,5ha). Brak jest informacji o kolejnych właścicielach, znani są od XVIII w. - kpt. von Queis (1711r.) i mjr. von Hausen (1785r.). Od 1820r. Skierki były w rękach dziedziców Drogosz (Dönhoff potem

StolbergWernigerode). Następnie właścicielem majątku o powierzchni 600 ha był hrabia Solms zu Sonnenwalde (1889r.). Na początku XX w. dobra nabył ród von Schwerin WolfshagenMecklenburg (hrabia Ludwig, od 1909r. Hermann, a od 1929r. Alexander), który mieszkał w Meklemburgii. Należący do nich do 1945r. majątek oddał w dzierżawę baronowi von der Goltz. Dzierżawca zbudował tu dwór z dwoma bocznymi skrzydłami, w którym mieszkał także zarządca. Bryła 2-kondygnacyjna z użytkowym poddaszem, pokryta dachem dwuspadowym, a w skrzydłach dachem pulpitowym. Lukarna w połaci dachowej elewacji frontowej kryta daszkiem 4-spadowym. Ostatnim dzierżawcą był Georg von der Goltz, a zarządcą od 1935r. Heinrich Hilgendorff (jego żoną była córka barona Gisela Charlotte), który po wojnie był długoletnim przewodniczącym związku dawnych mieszkańców powiatu / Kreisgemeinschaft Rastenburg (od 1979r. jego syn Hubertus). Po 1945r. utworzono tu PGR, obecnie własność prywatna.

6. Winda (do 1945r. niem. Wenden) – wieś czynszowa założona w 1389r. na prawie chełmińskim przez komtura pokarmińskiego Friedricha von Wenden (od jego nazwiska wywodzi się dawna nazwa wsi - Wenden). Gotycki kościół - pod wezwaniem Matki Bożej Nieustającej Pomocy zbudowany został w latach 1443-1445. O dacie budowy informowała metalowa chorągiewka na dachu kościoła. Położony w centrum wsi kościół otoczony był pierwotnie kamiennym murem (rozebrany w 1883r.), w obrębie którego znajdował się cmentarz. Wystrój architektoniczny bryły kościoła zawiera wszystkie charakterystyczne elementy gotyku, m.in. ostrołukowe otwory okienne i blendy, uskokowe przypory przy elewacji południowej czy dekoracyjny szczyt elewacji wschodniej zwieńczony schodkowo profilowanymi sterczynami. Pomiędzy oknami tej elewacji wzniesiono w latach 1922/1923 kamienny pomnik poświęcony poległym mieszkańcom parafii na frontach I wojny światowej, rozebrany w 1947r. Od północy do korpusu kościoła dostawiono kruchtę i zakrystię, a od zachodu wieżę. Pierwotną drewnianą wieżę kościoła rozebrano w 1820r., bowiem została poważnie zniszczona przez szalejący 17 stycznia 1818r. w tej okolicy orkan. W 1834r. wybudowano nową, stojącą do dzisiaj o wysokości 33 m. We wnętrzu wieży zawieszono trzy dzwony o żeńskich imionach: Sophie, Amalia i Louise. Ten ostatni zachował się do dzisiaj, a odlany został w ludwisarni braci Reschke w Rastenburgu/Kętrzynie i ufundowany przez hrabinę Cecilie Dönhoff oraz proboszcza Christopha Wilhelma Kuhnke na pamiątkę ulubionej i szanowanej królowej Luizy (1776-1810), żony króla pruskiego. We wnętrzu zwieńczonym sklepieniem beczkowym zachował się rokokowy ołtarz z połowy XVIII wieku. Ołtarz ten, pierwotnie typu kazalnicowego i zwieńczony personifikacjami Wiary (Fides), Nadziei (Spes) i

Miłości (Caritas), został przebudowany po 1945r. Oddzielono ambonę od ołtarza, w którym umieszczono obraz obecnej patronki kościoła, a zniszczone rzeźby będące personifikacjami Wiary i Nadziei zastąpiono figurami aniołów. W zwieńczeniu zachowała się tylko ta ostatnia. Rokokowy prospekt organowy – podobnie jak ołtarz – pochodzi z połowy XVIII wieku. Organy wykonane zostały w latach 1883-1884 w warsztacie Maxa Terletzkiego z Królewca. Do dzisiaj zachował się świecznik mosiężny wykonany w XVII wieku. Inne zabytkowe sprzęty zaginęły po 1945r.

7. Barciany (do 1945r. Barten) – miejscowość wraz z zamkiem powstała w widłach rzeki Liwny.

Barciany były miastem w latach 1628-1945. Początkowo była tam ziemno-drewniana strażnica. Budowę murowanego zamku rozpoczęto ok. 1325r. pod kierunkiem „magistra” Winricusa. Teren z natury obronny, otoczony wodami stawów, uzyskał dodatkowe walory obronne w postaci spiętrzenia wód rz. Liwny, które utworzyło półwysep odcięty od strony półn. od lądu przekopaną fosą. Na utworzonej w ten sposób sztucznie wyspie założono fundamenty pod 4-skrzydłowy dom konwentu. W trakcie budowy początkowe zamierzenia uległy zmianie (być może epidemia z lat 1349-51, rezygnacja Zakonu z założenia komturstwa w Barcianach). Kontynuację prac zapewnił 10-letni rozejm zawarty w 1379r. pomiędzy wielkim mistrzem W. von Kniprode a Jagiełłą i Kiejstutem. Zakończenie prac datować należy na początek XV w. W zamku znajdowały się kaplica i refektarz, zbrojownia, prochownia, kuchnia, piekarnia, słodownia, browar, spichrz, młyn, magazyny, stajnie. Ok. 1580r. po sekularyzacji Zakonu, rozbudował zamek Blasius Berwart. W XVIII w. przy murze płd. w jego wschodniej części wzniesiono budynek dla potrzeb administracji domeny państwowej. Po 1945r. – biura i magazyny PGR. Ostatni remont w 1965r. częściowo w połowie lat 80. XX w. Od 2000r. własność prywatna.

Gotycki kościół pod wezwaniem Niepokalanego Serca Najświętszej Marii Panny posadowiony jest przy dawnym Rynku Garncarskim. Wzniesiony został w 1389r. w okresie rozbudowy zamku, początkowo bez wieży. Drewnianą dzwonnice postawiono w latach 1591-1592, która podczas orkanu w 1695r. została zniszczona. Po jej rozebraniu wzniesiono w latach 1729-1741 murowaną wieżę, której autorami byli pochodzący z Królewca mistrza murarski - Hünchen i cieśla - Effried. Obecny wygląd wieża otrzymała w 1804r. po dokonanej wcześniej, w połowie XVIII wieku przebudowie kościoła. W 1714r. przebudowano szczyt wschodni, nadając mu charakter barokowy przez zastosowanie spływów wolutowych. W 1751r. wzniesiono chór muzyczny, a Adam Gottlob Casparini z Królewca wykonał organy, które do dzisiaj mają oryginalne części. Remont organów przeprowadzono w 1820r. przez firmę Wilhelm Scherweit, a oryginalne cynowe piszczałki prospektowe zastąpiono w 1934r. miedzianymi. Dokonała tego firma Emanuel Kemper z Lubeki, filia w Bartoszycach. Natomiast orła z cokołem i gwiazdami po bokach w zwieńczeniu prospektu

wykonał pod koniec lat 90. XX wieku miejscowy parafianin. Zachowało się wyposażenie z XVII i XVIII wieku. Najciekawszym zabytkiem jest późno manierystyczny, złożony i polichromowany ołtarz z 1643r. ufundowany przez Sebastiana von Rautera. W predelli umieszczono obraz przedstawiający Ostatnią Wieczerzę, a po bokach obrazy ewangelistów: z lewej strony św. Mateusza, z prawej św. Marka. W dolnej kondygnacji, w szerokiej ramie umieszczono krucyfiks, nad którym widnieje czytelny napis z księgi Izajasza (53,5-6) w języku niemieckim: „Lecz On zraniony jest za występki nasze, starty za winy nasze. Ukarany został dla naszego zbawienia, a jego ranami jesteśmy uleczeni. Wszyscy jak owce zbłądziliśmy, każdy z nas na własną drogę zбочzył, a Pan jego dotknął karą za winę nas wszystkich”. Po obu stronach napisu widnieją obrazy: św. Łukasza (po lewej) i św. Pawła (z prawej). W ołtarzu bogato zdobione kolumny korynckie wspierają belkowanie. W bocznych, prostokątnych prześwitach umieszczono rzeźby - alegorie miłości i wiary, a także ażurowe uszaki w formie gryfów z rzeźbionymi herbami rodziny Rauter. Wyżej w środkowym polu dawniej znajdował się obraz Chrystusa Zmartwychwstałego, obecnie jest tam nowa figura Matki Bożej. Nad nią na poziomej belce zachowany jest napis: „Jam jest zmartwychwstanie i żywot; kto we mnie wierzy, choćby i umarł żyć będzie. A kto żyje i wierzy we mnie, nie umrze na wieki” (Jan 11, 25-26). W zwieńczeniu ołtarza znajduje się gniazdo z pelikanem, symbolizującym Eucharystię. W owalnym polu pod pelikanem widnieje napis z Ewangelii św. Jana (rozd.15,13): „Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich”. Po obu stronach ołtarza stoją, wymagające renowacji, 7-osobowe ławy kolatorskie z herbami darczyńców i patronów kościoła. Na zapleckach widnieją herby szlacheckich rodzin. Ława po lewej stronie ołtarza przedstawia następujące herby: von Knobelsdorff (C.S.V.K.), Oelsen (G.A.V.O.) oraz Ślepowron, polski herb szlachecki, być może członków rodu von Drygalski, którzy na początku XVI wieku przybyli z Mazowsza do Prus i z czasem zamieszkali na terenie powiatu. Na przednich płycinach widoczne alegorie cnót oraz herb Barcian. Ława po prawej stronie ołtarza zawiera 5 herbów: von Oelsen (C.A.V.O.), von Knobelsdorff (C.S.V.K.), herb Ślepowron zapewne wyżej wspomnianej rodziny von Drygalski (W.F.V.B., błędnie być może przemalowana pierwotna litera D), von Kreytzen (J.V.K.) oraz von Queis (J.D.V.Q). Przy ścianie w środkowej części kościoła stoi 2-osobowa ława kolatorska z 1734r. z białymi ornamentami ze złoceniami na niebieskim tle. Rzeźbiona data widoczna jest na akantowym fryzie drzwiczek, a na zaplecku rzeźbiony, wypukły napis „Krew Jezusa Chrystusa, syna Bożego, oczyszcza nas od wszelkiego grzechu”, który pochodzi z I listu św. Jana (rozd. 1, wiersz 7a). Po obu stronach ozdobnych ścianek bocznych znajdują się tarcze herbowe. Z jednej herb szlacheckiego rodu von Heydeck, a z drugiej Ślepowron, polski herb szlachecki. Z pozostałego wyposażenia wymienić należy ambonę z 1664r. (w trakcie renowacji)

ufundowaną przez starostę H. von Wallenrodt oraz anioła chrzcielnego z 1753r. W posadce kościoła zachowały się cztery płyty nagrobne z szarego marmuru, z których dwie są w miarę czytelne. Pierwsza, leżąca przy ołtarzu pochodzi z 1561r. i przedstawia cało postaciową osobę zmarłej, wokół której zachował się w miarę czytelny napis. Była to Anna Voss, a napis głosi, że „Roku 1561 dnia 3 maja zmarła ta szlachetna i cnotliwa Pani Anna Voss, żona rycerza, Pana Henninga Halberstatt, która pozostawszy wdową, niech Bóg jej będzie łaskawy. Amen”. Druga płyta, leżąca przy ambonie, dotyczy Szkota z Aberdeen. Był nim Thomas Gordon, który zmarł w 1637r. Dookoła płyty widnieje napis z Księgi Hioba (rozd.19.26): „Potem [mój Wybawca] me szczątki skórą odzieje i oczyma ciała będę widział Boga”. Dwie pozostałe płyty wymagają szczegółowych badań celem ich odczytania. Na pobliskim cmentarzu stoi kaplica z 1834r. i dwa pomniki poległych w wojnach 1870/71 i 1914/18. Po lewej stronie od głównego wejścia na cmentarz stoi pomnik poległych mieszkańców Barcian w czasie wojny prusko-francuskiej w latach 1870/71, odsłonięty w 1911r. Po prawej stronie od wejścia na cmentarz stoi pomnik poległych mieszkańców na wszystkich frontach I wojny światowej, odsłonięty 3.08.1924r.

IV. 1. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO (ogólna charakterystyka zasobu obiektów nieruchomości).

Obiekty znajdujące się na terenie Barcian i gminy zostały wielokrotnie scharakteryzowane w różnych opracowaniach (głównie polskich i niemieckich autorów). Są to zarówno dokumentacje naukowo-historyczne, jak też opracowania o charakterze studialnym, lub też projektowym, a także karty ewidencyjne obiektów budownictwa i architektury. Wspomnieć też należy wydawnictwa i opracowania popularno-naukowe, czy też przewodniki oraz opracowania o charakterze archiwalnym autorstwa głównie badaczy niemieckich.

Dokonano wstępnej i bardzo ogólnej oceny historycznej substancji zabytkowej gminy, opartej głównie na analizie całego zachowanego zasobu obiektów. Pozwoliło to dokonać podziału na następujące jednostki urbanistyczno-konserwatorskie, w obrębie których występuje historyczna zabudowa:

- obszar średniowiecznego układu przestrzennego wokół zamku i gotyckiego kościoła w Barcianach;
- obszar średniowiecznych kościołów w Mołtajnach, Drogoszach, Windzie, Asunach;- obszar historycznych majątków ziemskich i wsi na terenie gminy.

Z uwagi na to, że celem niniejszego **Programu** nie jest ani powtarzanie dostępnych treści dotyczących historii zachowanej zabudowy, ani też wartościowanie ich walorów

historycznoarchitektonicznych, dlatego też poniższy wykaz przedstawia najważniejsze i najcenniejsze zabytki i zespoły zabytkowe z terenu gminy i Barcian:

1. Gotycki zamek w Barcianach;
2. Gotyckie kościoły (z wyposażeniem barokowym i rokokowym) w Barcianach, Drogoszach, Mołtajnach, Windzie;
3. Zespół pałacowo-parkowy w Drogoszach.
4. Założenie dworsko-parkowe w Maciejkach, Rodelach.
5. Parki krajobrazowe w Arklitach, Silginach, Skandawie, Świętym Kamieniu, Wielewie.

Ochrona i opieka nad zabytkami, aby była skuteczna, powinna być realizowana w oparciu o rzetelną wiedzę dotyczącą ich wartości i znaczenia dla gminy. Równie ważną jest kwestia rozpoznania występujących problemów związanych m.in. ze stanem zachowania poszczególnych obiektów, reagowania na występujące zagrożenia, a co za tym idzie powstrzymania dalszej degradacji zabytków oraz ich otoczenia. Niniejsza, ogólna charakterystyka zasobu, przy uwzględnieniu powyższych uwarunkowań, ma na celu pomoc w sformułowaniu zadań i celów, które służyć będą realizacji działań na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego gminy.

Rozpoznanie zasobów, stanu zachowania obiektów zabytków pozwala na wskazanie zagrożeń oraz sposobów reagowania w celu ochrony i powstrzymania degradacji zewidencjonowanych zabytków oraz ich otoczenia. Dlatego obiekty te ujęte zostają w **Programie** oraz wskazane do ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

W zakresie działań na rzecz ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego podejmowane mogą być następujące działania, analogicznie jak w *Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami* (spójność), czy też *Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Kętrzyńskiego*:

- wspieranie badań historycznych, projektów edukacyjnych i edytorskich prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe gminy Barciany,
- opracowanie i publikowanie monografii gminy Barciany, a także materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo oraz krajobraz kulturowy.

Praktycznym wykorzystaniem zasobów dziedzictwa kulturowego są m.in. rozwój turystyki, działania edukacyjne i promocyjne:

- tworzenie portalu internetowego, aktualizowanego na bieżąco, o wielowątkowym profilu informacyjnym na temat dziedzictwa kulturowego regionu (m.in. możliwie pełne informacje turystyczne, informacje o bazach noclegowych, imprezach kulturalnych, galeriach, wystawach, działających stowarzyszeniach);

- opracowanie programu edukacyjnego dzieci i młodzieży przybliżającego poznanie swojej „małej ojczyzny” oraz wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej;
- wydawanie i dofinansowywanie wydawnictw poświęconych historii gminy, szlaków edukacyjnoturystycznych po zasobach dziedzictwa kulturowego;

Zabytki archeologiczne

Analizując zasoby archeologiczne gminy Barciany oparto się przede wszystkim na wynikach badań w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (arkusze 12-68, 12-69, 12-70, 13-68, 13-69, 13-70, 1468, 14-69, 14-70, 15-68, 15-69, 15-70, 16-69, 16-70) przekazanych Urzędowi Gminy Barciany przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków (WUOZ) w Olsztynie w formie spisu stanowisk na poszczególnych obszarach AZP w układzie chronologiczno-funkcjonalnym wraz z mapami, na których zaznaczono lokalizacje i zasięgi stanowisk archeologicznych przy wykorzystaniu systemu określonych znaków graficznych. Z uwagi na fakt, że uwzględnione również zostały wszelkie dostępne informacje o charakterze archiwalnym zawierające istotne treści dotyczące znalezisk archeologicznych z terenu gminy pochodzące głównie z szeroko pojętego okresu przed II wojną światową oraz będące efektem poszukiwań i opracowań badaczy niemieckich oraz niepewną lub nawet nieznaną lokalizację tychże stanowisk, przeto wskazana była weryfikacja tychże stanowisk. Po uzgodnieniu z WUOZ w Olsztynie weryfikacji, aktualny wykaz zawiera ogółem 375 stanowisk archeologicznych (stan z dnia 31.12.2019r.), w tym siedem wpisanych do rejestru zabytków. Teren gminy Barciany cechuje znaczne nasycenie stanowiskami archeologicznymi, bądź też pojedynczymi śladami świadczącymi o działalności człowieka na tym terenie na przestrzeni dziejów. Zarejestrowane stanowiska i ślady osadnicze prezentują szerokie spektrum chronologiczne poczynając od mezolitu/neolitu, aż po późne średniowiecze i czasy nowożytne potwierdzając ciągłość osadniczą na tym terenie. Najwięcej stanowisk archeologicznych znajduje się w okolicach miejscowości Krelikiejmy (29), Mołtajny (21), Radosze (18), Ogródki (17) i Suchawa (14). Dotychczasowy stan badań archeologicznych na terenie gminy Barciany nie pozwala na określenie pełnej historii osadnictwa w pradziejach. Jedynie na podstawie odkryć przypadkowych oraz w wyniku badań wykopaliskowych określić można byłoby zarys osadnictwa na obszarze całej gminy. Najstarsze, pojedyncze znaleziska to ślady osadnicze ludności koczowniczej (zbieracko-łowiecką) pochodzące z epoki określonej jako mezolit (8000-4500 p.n.e.), a zostały zarejestrowane w okolicy wsi Krelikiejmy, Skandawa, Drogosze. Neolit, czyli młodsza epoka kamienia (4500-1500 p.n.e.)

przyniósł zasadnicze zmiany w życiu człowieka, z uwagi na upowszechnienie się rolnictwa i hodowli. Uprawa zbóż i konieczność przetwarzania żywności, wymusiły osiadły tryb życia, a tym samym konieczność budowania bardziej trwałych siedzib zamieszkania. Fakt ten znalazł swoje odzwierciedlenie w znacznie większej ilości stanowisk archeologicznych pochodzących z tego okresu. Na znaleziska archeologiczne głównie w postaci pojedynczych zabytków pochodzących z neolitu natrafiono m.in.: w okolicy miejscowości Mołtajny (4), Frączkowo, Skandawa, Gęsie Góry. W swojej monografii R. Grenz podał o znalezionych kamiennych siekierkach w Drogoszach (1904r. i 1938r.) i Suchawie (1935r.). Wraz z końcem neolitu następuje zmiana obrządku pogrzebowego polegająca na kremacji ciał. Daje to początek nowej epoki, której wyznacznikiem było pojawienie się i upowszechnienie przedmiotów wykonanych z nowego surowca jakim był brąz. Ślady osadnictwa z młodszej epoki brązu znane są m.in. w miejscowości Garbno, Kotki (osada). R. Grenz wymienił dwie tulejki wykonane z brązu, które znaleziono w Suchawie (1935r.) i Drogoszach (1937r.). Z początku wczesnej epoki żelaza tereny te opanowała kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, zwana tak od charakterystycznej formy pochówku. Pozostałości osadnictwa w postaci osad z epoki żelaza odkryto w rejonie wsi Kotki, Frączkowo, Mołtajny (osada nawodna), Radosze, Rodele, Skandawa. Ludność tej kultury kontynuowała ciałopalny obrządek pogrzebowy społeczeństw epoki brązu, chowając zmarłych zarówno w grobach płaskich, jak też w kurhanach. W okresie wpływów rzymskich pojawiły się nowe formy pochówku. Kultura ta była już wiązana z ludami bałtyjskimi, do których zaliczali się Prusowie. Byli to pierwsi, stali mieszkańcy tej ziemi, a rozwijająca się kultura we wczesnym średniowieczu określana była mianem kultury pruskiej. Z okresu wpływów rzymskich pochodzi cmentarzysko w okolicy wsi Kolwiny oraz osady w miejscowości Mołtajny, Krelikiejmy, Kotki (ciągłość osadnicza). R. Grenz napisał, że z tego okresu znaleziono w 1936r. urny w parku pałacowym w Drogoszach. Podobnie jak w minionych epokach, również w okresie wędrówek ludów miała miejsce kontynuacja wcześniejszego osadnictwa. Prócz wcześniej istniejących osad natrafiono również na ślady siedzib ludzkich m.in. w okolicy wsi Gęsie Góry, a według R. Grenza w Gęsikach w 1932r. archeolog C. Engel natrafił na cmentarzysko z tego okresu. Nie zakłócany niczym rozwój gospodarczy doprowadził do rozwarstwienia społecznego wewnątrz poszczególnych plemion pruskich, a znaczne różnice majątkowe stały się powodem walki o władzę. Konflikty pomiędzy poszczególnymi grupami plemiennymi znalazły swoje odzwierciedlenie w powstawaniu grodzisk, czyli osad o charakterze warownym. O takich osadach wspomina R. Grenz, jedna z nich w Radoszach, druga osada obronna została odkryta w 1932r. przez archeologa H. Crome. Te formy obronne zachowane są w terenie w postaci charakterystycznych wyniesień. Pozostałości grodziska z okresu wczesnego średniowiecza znajdują się w Barcianach.

Najwięcej stanowisk archeologicznych na terenie gminy pochodzi z okresu średniowiecza, w tym grodzisko w Mołtajnach czy też cmentarzysko w Garbnie, które wpisane są do rejestru zabytków. Staropruską osadę we wsi Radosze wymienia w swojej monografii R. Grenz.

IV. 2. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Analiza SWOT ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Barciany.

Chcąc właściwie ocenić stan dziedzictwa kulturowego gminy Barciany oraz jego możliwości w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego właściwym jest przeprowadzenie analizy SWOT. Nazwa techniki pochodzi od pierwszych liter angielskich słów: **S** - Strengths - Silne strony, siły, atuty; **W** Weaknesses - Wady, słabości, słabe strony; **O** - Opportunities - Okazje, możliwości, szanse; **T** - Threats Trudności, zagrożenia. Technika ta oceniająca zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne czynniki, mogące mieć wpływ na powodzenie programu opieki nad zabytkami stanowi użyteczne narzędzie prowadzące do dokonania analizy zasobów kulturowych oraz określenia priorytetów niniejszego **Programu**.

Mocne strony:

- różnorodność obiektów zabytkowych i miejsc o walorach historycznych stanowiących bogate źródło dziedzictwa kulturowego, m.in. architektura gotyku ceglaneanego (kościół), dziedzictwo wiejskie (pałace i dwory),
- zachowany w znacznym stopniu historyczny układ wsi oraz tradycyjny układ zagrody;
- rosnące zainteresowanie właścicieli zabytków ich rewaloryzacją;
- dbałość mieszkańców o wygląd swoich miejscowości;
- wysokie walory i atrakcyjność środowiska oraz krajobrazu kulturowego;
- niski poziom zanieczyszczenia środowiska;
- dobre rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu gminy (GEZ);
- uwzględnienie w dokumentach programowych gminy kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego, - popularyzacja historii i dziedzictwa kulturowego przez władze samorządowe oraz organizacje pozarządowe. **Słabe strony:**

- zły stan zachowania części zabytków i postępująca degradacja krajobrazu kulturowego;
- słaba świadomość społeczna potrzeby utrzymania zabytków i ich wartości dla dziedzictwa kulturalnego;

- niezadowalająca edukacja społeczna dotycząca dziedzictwa i wartości kulturowych gminy;- niski poziom edukacji w szkołach w dziedzinie historii, potencjałów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy;
- słaba promocja gminy i informacji turystycznej;
- duże koszty rewaloryzacji zabytków;
- niedostateczne środki finansowe na działania konserwacyjne, rewaloryzacyjne przy obiektach zabytkowych;
- brak właściwej polityki państwa w latach powojennych w zakresie ochrony zabytków;
- zniekształcanie zespołów zabudowy wiejskiej w obrębie przestrzeni historycznych poprzez wprowadzanie obiektów nie uwzględniających kontekstu zabytkowego (styl i forma architektoniczna, materiały budowlane, gabaryty itp.).

Szanse dla ochrony zabytków:

- uwzględnienie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w programach rozwojowych gminy;- korzystanie z wszelkich programów pomocowych, w ramach których pozyskane zostaną środki na remont obiektów zabytkowych gminy oraz rozwój turystyki;
- rozwój turystyki i agroturystyki z wykorzystaniem obiektów zabytkowych;
- promowanie krajobrazu kulturowego gminy i historii zabytków poprzez wydawanie informatorów, folderów, publikacji;
- rozwój inicjatyw lokalnych mających na względzie troskę o dziedzictwo kulturowe;
- upowszechnianie edukacji nastawionej na poszanowanie zabytków i ich ochronę;
- nagradzanie i upublicznianie pozytywnych wzorców adaptacji i konserwacji obiektów zabytkowych wprowadzający wśród właścicieli i użytkowników efekt pozytywnej rywalizacji;
- postępująca poprawa sieci komunikacyjnej na terenie gminy;
- aktywność i doświadczenie władz samorządowych w pozyskiwaniu środków pozabudżetowych.

Zagrożenia dla ochrony zabytków:

- pogarszający się stan techniczny części zabytków i postępująca dewastacja dziedzictwa kulturowego,
- brak możliwości wsparcia finansowego zabytków nie wpisanych do rejestru zabytków;
- postępująca degradacja wielu obiektów zabytkowych z powodu braku środków lub braku zainteresowania nimi;
- odpływ ludności, szczególnie młodzieży;
- traktowanie konieczności ochrony dziedzictwa kulturowego jako problemu konfliktogennego i ograniczającego swobodę dysponowania własnością prywatną i publiczną;

- niewystarczająca współpraca państwa i samorządu terytorialnego na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego dla rozwoju lokalnego.

Zachowane dziedzictwo kulturowe gminy akcentuje program ochrony architektury sakralnej, zabytkowych zespołów dworsko-parkowych, ochrony dziedzictwa wiejskiego, cmentarzy i alei przydrożnych.

Ochrona architektury sakralnej. Gotyckie kościoły w Asunach, Barcianach, Drogoszach, Mołtajnach, Windzie są wyjątkowym w skali województwa przykładem kompleksowo zachowanej architektury średniowiecznej, wyróżniającej się poziomem artystycznym oraz zachowaniem autentycznej substancji zabytkowej. Są jednym z najważniejszych wyróżników gminy. Stąd konieczność wspomagania działań przy konserwacji i restauracji tych obiektów.

Ochrona zabytkowych zespołów dworsko-parkowych. Na terenie gminy występuje duża ilość dawnych majątków ziemskich obejmujących siedziby mieszkalne (pałac, dwór), założenie parkowe, folwark (często z wsią folwarczną) oraz kolonię mieszkalną. W szczególnych przypadkach były one świadomie komponowane w obrębie całych, wielohektarowych dóbr ziemskich (rozmieszczenie zespołów zabudowy, układ pól, lasów i zadrzewień, sieć alei przydrożnych). Są charakterystycznym i wyróżniającym elementem kształtowania otwartego krajobrazu i stanowią istotny zasób dla rozwoju gospodarki i turystyki. Poważnym problemem w przypadku ochrony założeń dworsko-parkowych jest ich obecna struktura własnościowo funkcjonalna. Zespoły, które wcześniej stanowiły integralną całość architektoniczno-krajobrazową, złożoną z rezydencji, obiektów folwarcznych i zieleni komponowanej, znajdujących się w ręku jednego właściciela, bardzo często funkcjonują obecnie jako odrębne jednostki (np. Drogosze). W takim wypadku możliwa jest ochrona pojedynczych obiektów architektury, jednak szans na ochronę pozbawione są całe zespoły wraz z ich walorami widokowo-kompozycyjnymi. Często prowadzi to do degradacji i niszczenia walorów założeń parkowych i komponowanego krajobrazu. Istnieje konieczność rewaloryzacji zespołów dworsko-pałacowych z zachowaniem ich walorów historycznych, przy zapewnieniu im właściwych funkcji oraz zapobieganiu zagrożeniom wynikającym z wtórnych podziałów.

Ochrona dziedzictwa wiejskiego. Dziedzictwo wiejskie gminy Barciany obejmuje zachowane historyczne układy przestrzenne wsi, formy zagospodarowania przestrzeni wiejskiej, rozplanowanie i kształt zagród oraz tradycyjną, murowaną zabudowę. Stosunkowo dobrze i czytelnie zachowany jest sposób kształtowania i zagospodarowania przestrzeni wiejskiej. Wyrazistość i odrębność kulturowego krajobrazu wiejskiego może służyć budowaniu regionalnej tożsamości.

Ochrona cmentarzy. Znane nam dzisiaj historyczne cmentarze, stanowiące element świadomie komponowanego krajobrazu, z zachowanymi nagrobkami oraz krzyżami i kwaterami nagrobnymi to świadectwo czasów najnowszych, głównie XIX i XX wieku.

Na terenie gminy Barciany występują cmentarze wyznaniowe i jeden wojenny. W pierwszej grupie wyróżnić można liczne cmentarze ewangelickie, wśród których odrębną grupę stanowią cmentarze rodowe powiązane z dawnym majątkiem ziemskim, czy większym gospodarstwem rolnym, położonym głównie na kolonii. Drugą grupę stanowi cmentarz wojenny w Górkach oraz pojedyncza mogiła (obecnie nie istnieje – zniszczona) z I wojny światowej w okolicy wsi Sławosze. Cmentarz wojenny i mogiły z czasów I wojny na cmentarzach (Arklity, Asuny, Barciany, Drogosze, Koskajmy, Mołtajny, Momajny, Skandawa) zakładane były po 1914r. w wyniku planowej, państwowej akcji. Stan zachowania cmentarzy na terenie gminy jest bardzo zróżnicowany. Część cmentarzy jest zniszczona i brak jest śladów pochówków. Zazwyczaj zachowany jest układ przestrzenny, w tym przede wszystkim starodrzew, czasami funkcjonuje żywa tradycja miejsca. Często jedynym świadectwem ich obecności jest już tylko ślad na mapie, bądź formy zieleni w terenie. Cmentarz wojenny w Górkach, który zniszczono po 1945r., został odrestaurowany i uporządkowany staraniem Towarzystwa Miłośników Ziemi Kętrzyńskiej i władz samorządowych gminy Barciany.

Program ochrony alei przydrożnych. Aleje przydrożne na terenie gminy są zachowanym, unikalnym przykładem zagospodarowania przestrzeni publicznej. Ich wielorakie funkcje (przyrodnicze, kulturowe, komunikacyjne) są aktualne do czasów dzisiejszych. Są świadectwem kompleksowego zagospodarowania przestrzeni, wyróżnikiem krajobrazu kulturowego Warmii i Mazur. W związku z rosnącym natężeniem ruchu kołowego następuje proces ich zanikania. Stąd wycinka drzew i całych alei przydrożnych. Problemem też jest rozdział kompetencji w sprawie ochrony tego dziedzictwa, bo właściciel dróg stawia niejednokrotnie władze gminy przed faktem dokonanym. Powstaje w ten sposób konflikt interesu społecznego. Obecnie na terenie gminy w całości zachowane są m.in.: aleja dębowa przy drodze wojewódzkiej nr 650 od Barcian w stronę Srokowa, do granicy gminy za Suchawą; aleja mieszana przy drodze wojewódzkiej nr 591 ze szczególnym uwzględnieniem szpaleru dębowego na odcinku Winda - Skierki oraz wzdłuż majątku Rodele; aleja mieszana wzdłuż drogi powiatowej nr 1980 Krelkiejmy – Skandawa – Kotki ze szczególnym uwzględnieniem dębowej alei we wsi Frączkowo; aleja mieszana wzdłuż drogi powiatowej nr 1584 Kiemławki – Winda – Niedziały; aleja wzdłuż drogi powiatowej nr 1396 Michałkowo – Momajny – Garbno oraz aleja lipowa przy drodze od Windy w kierunku Nowej Różanki.

V. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Nadrzędnym celem polityki gminnej w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, jego ochrona przed degradacją oraz efektywne zarządzanie zabytkami poprzez działania dążące do poprawy ich stanu technicznego, ich odbudowy, adaptacji i rewitalizacji. Osiągnięcie tego celu pozwoli w pełni wykorzystać potencjał związany z posiadanym lokalnym dziedzictwem kulturowym. W perspektywie wieloletniej cel nadrzędny można zrealizować poprzez priorytety.

V. 1. PRIORYTETY, KIERUNKI DZIAŁAŃ I ZADANIA

W wyniku powyższych analiz wskazane zostały cele, oraz priorytety a także kierunki działań, które stanowią zadania do ich realizacji. Część z zaproponowanych działań przeprowadzona zostanie jako zadania własne samorządu gminy i dotyczyć będą tylko tych zabytków, które są własnością gminy. Natomiast inicjatywy i przedsięwzięcia innych podmiotów będą wspierane, koordynowane lub tylko monitorowane. **Program Opieki nad Zabytkami Gminy Barciany na lata 2020-2023** określa cele, które będą realizowane w ramach trzech priorytetów, a osiągnięcie tego celu pozwoli w pełni wykorzystać potencjał związany z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

Priorytet I. Ochrona i aktywne kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy. Kierunki działań to zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania oraz ochrona dziedzictwa kulturowego i elementów krajobrazu kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie tematyki ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych gminy,
- przeciwdziałanie procesom degradacji obiektów zabytkowych,
- wspieranie inicjatyw w zakresie pozyskiwania środków finansowych na ochronę zabytków: podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy, a innym właścicielom obiektów zabytkowych pomagać w pozyskaniu środków zewnętrznych na odnowę zabytków.

Drugi kierunek działań to dbanie o stan i porządek na starych cmentarzach z obszaru gminy, ze szczególnym uwzględnieniem tych, na których spoczywają żołnierze polegli w czasie walk I wojny światowej poprzez np. inwentaryzację zabytkowych nagrobków, czy prowadzenie bieżących prac porządkowych na cmentarzach. Mottem działania powinna być myśl Arno Surminkiego, znanego pisarza niemieckiego, mieszkającego obecnie w Hamburgu, a pochodzącego z Jegławek (gm. Srokowo): „Cmentarze wiele mówią o przeszłości. Kto chce się dowiedzieć czegoś o historii musi

zacząć od cmentarzy”. Działania można określić w priorytecie II. angażując do wspólnego działania z władzami samorządowymi, młodzież szkolną oraz organizacje pozarządowe, np. opieka młodzieży Szkoły Podstawowej w Mołtajnach nad cmentarzem wojennym w Górkach. Jako zadanie, które może przyczynić się do popularyzacji i wypromować działania gminy, może być opracowanie okolicznościowego materiału w formie albumu lub książki.

Priorytet II. Promocja i edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego. Wykorzystanie walorów zabytkowych, kulturowych, a także i przyrodniczych jako czynnika wpływającego na rozwój i promocję gminy. Osiągnięcie tego celu wymaga stałego propagowania wiedzy o zabytkach gminy oraz podejmowania działań aktywizujących społeczeństwo na rzecz poszanowania i opieki nad zabytkami. Cele te można osiągnąć przez podejmowanie działań edukacyjnych oraz popularyzację wiedzy o zabytkach, a także wspieranie działań zachęcających do poznawania dziedzictwa kulturowego gminy. Efektywna opieka nad zabytkami wymaga rzetelnej wiedzy lokalnej społeczności o zabytkach, ich historii oraz obecności tej problematyki w procesie edukacji i życiu społecznym. Realizacja celu wymaga zatem podjęcia działań na rzecz popularyzacji i edukacji o szeroko rozumianym dziedzictwie kulturowym. Efektem realizacji tych celów będą wdrażane programy edukacyjne adresowane głównie do uczniów szkół z terenu gminy, wzbogacanie wiedzy o zabytkach i ich wartości dla gminy Barciany.

Zatem kierunki działań i zadania to popularyzacja dziedzictwa kulturowego gminy, edukacja i promocja dziedzictwa kulturowego gminy poprzez m.in.:

- utworzenie portalu internetowego, aktualizowanego na bieżąco, o wielowątkowym profilu informacyjnym na temat dziedzictwa kulturowego regionu (m.in. możliwie pełne informacje turystyczne, informacje o bazach noclegowych, imprezach kulturalnych, galeriach, wystawach, działających stowarzyszeniach);
- wydanie albumu o zabytkach gminy, opracowanie i publikowanie monografii gminy, a także materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo oraz krajobraz kulturowy;
- opracowanie multimedialnej prezentacji zabytków i historii gminy adresowanych do wszystkich szkół na terenie gminy;
- opracowanie programu edukacyjnego dzieci i młodzieży przybliżającego poznanie swojej „małej ojczyzny” oraz wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej;
- wspieranie badań historycznych, projektów edukacyjnych i wydawniczych prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe gminy;

- wspieranie imprez kulturalnych, konkursów i konferencji mających na celu popularyzowanie ochrony zabytków i historii gminy (szkoły i GOK), np. plenerowa inscenizacja historyczna; - wspieranie organizacji pozarządowych funkcjonujących w obszarze kultury i dziedzictwa narodowego;
- aktywizację lokalnej społeczności i włączanie jej w system opieki nad zabytkami gminy. **Priorytet III.** Świadome i aktywne zarządzanie zabytkami gminy. Kierunki działań i zadania to przeciwdziałanie zjawiskom degradacji obiektów zabytkowych, właściwe zarządzanie zabytkami będącymi własnością gminy, współpraca gminy z właścicielami zabytków w zakresie poprawy stanu zabytków, wspieranie włączania zabytków z terenu gminy w procesy ekonomiczno-społeczne poprzez m.in.:
- współpracę z organizacjami pozarządowymi w zakresie utrzymania obszarów chronionych,- wspieranie idei rozwoju działalności gospodarczej a szczególnie agroturystycznej w oparciu o obiekty zabytkowe,
- wspieranie inicjatyw mających na celu pozyskiwanie funduszy na opiekę nad zabytkami,
- dofinansowywanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach zabytkowych poprzez udzielanie dotacji na prace konserwatorskie,
- opracowanie planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych,- konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych miejscowości w planach zagospodarowania przestrzennego. Zasady oceny realizacji **Programu**, polegać mogą - zgodnie z **Ustawą** - na sporządzaniu co dwa lata przez wójta sprawozdań z realizacji **Programu** i przedstawienia Radzie Gminy.

V. 2. INSTRUMENTARIUM I ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU

W celu efektywnej realizacji **Programu** zadania w nim określone powinny być wykonywane w oparciu o następujące instrumenty:

- 1) *instrumenty prawne* – wynikające z przepisów ustawowych, np. uchwalenie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy zabytkach, aktualizacje miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wykonywanie decyzji WKZ;

- 2) *instrumenty finansowe* – korzystanie z programów finansowanych z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe lub ulgi podatkowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;
- 3) *instrumenty koordynacji* – realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca w realizacji **Programu** z ośrodkami naukowymi, organizacjami pozarządowymi, kościołami i związkami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
- 4) *instrumenty społeczne* – działania edukacyjne, promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami, kulturą, turystyką;
- 5) *instrumenty kontrolne* – aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji **Programu** oraz aktualizacja **Programu** związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania.

VI. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU, REALIZACJA I FINANSOWANIE ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

Program jest zbiorem celów dla gminy jako terytorium administracyjnego, a nie wyłącznie dla władz samorządowych. Zatem także źródła finansowania nie odnoszą się wyłącznie do środków, którymi dysponować może samorząd. Zakłada się więc, że źródłem finansowania zadań wskazanych do realizacji celów w **Programie** będą m.in.:

- środki własne gminy na realizację zadań własnych;
- środki własne właścicieli obiektów zabytkowych,
- dotacje podmiotowe dla instytucji, których organizatorem jest samorząd gminy;
- środki znajdujące się w gestii wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- dotacje samorządu województwa dla jednostek samorządu terytorialnego na realizację zadań z zakresu kultury i sztuki;
- dotacje, granty, nagrody samorządu województwa dla podmiotów nie zaliczanych do sektora finansów publicznych;
- środki Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programów Operacyjnych;
- zaciągane przez samorząd kredyty bankowe na realizację określonych celów i inwestycji;
- dotacje i fundusze rządowych i pozarządowych programów pomocowych;
- składki i zbiórki publiczne;
- fundusze Unii Europejskiej (np. Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich);

- Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;- inne środki przewidziane prawem.

W myśl **Ustawy** obowiązek dbania o stan zabytków spoczywa na ich właścicielach. Znaczącym wsparciem dla zadań z zakresu ochrony zabytków są także inne źródła dofinansowania, wśród których istotną rolę pełnią środki z budżetu państwa, o którym mówi wspomniany wyżej art. 73 oraz art. 74. W gestii Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego znajdują się także środki specjalne, pochodzące z gier losowych, przeznaczone min. na promowanie i wspieranie działań na rzecz ochrony dziedzictwa narodowego. Wspomnieć też należy cytowany wyżej art. 81. **Ustawy**, który stanowi, że dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy lub powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Podkreślić należy, że środki z większości źródeł przeznaczane są wyłącznie na obiekty wpisane do rejestru zabytków, beneficjentami zaś najczęściej są kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe, jednostki samorządu terytorialnego, rzadziej wspólnoty mieszkaniowe czy osoby prywatne. Natomiast właściciele zabytków nie wpisanych do rejestru mogą skorzystać z dotacji np. na remonty czy prace konserwatorskie w ramach funduszy lub programów związanych z obecną funkcją budynków i miejsc, realizując projekty bezpośrednio nie związane z ochroną zabytków. Dotyczy to głównie placówek oświatowych lub związanych z turystyką i ulokowanych w obiektach zabytkowych. Środki przeznaczone na ochronę zabytków pochodzić mogą z budżetów jednostek samorządów terytorialnych, budżetu państwa lub funduszy europejskich. W ostatnich latach zauważa się pozytywną tendencję uaktywniania nowych źródeł oraz do zwiększania kwot na dotacje wśród już funkcjonujących. Dotacje przeznaczane mogą być na prace wymienione w art. 77 **Ustawy**, na szczegółowych zasadach i w trybie ustalonym przez podmioty dotujące (oczywiście w ramach obowiązującego prawa).

Opracował: mgr Tadeusz Korowaj